

Hrvatska u Jugoslaviji od 1986. do 1991. godine

Prevolšek, Juraj

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:906261>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

JURAJ PREVOLŠEK

**HRVATSKA U JUGOSLAVIJI OD 1986. DO 1991.
GODINE**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

JURAJ PREVOLŠEK

**HRVATSKA U JUGOSLAVIJI OD 1986. DO 1991.
GODINE**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Mijo Beljo

Zagreb, 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	5.
2. Jugoslavija od Ustava 1974. do smrti Josipa Broza Tita.....	5.
3. „I nakon Tita, Tito“ – politički odnosi u Jugoslaviji od 1980. do 1985. godine.....	7.
4. Gospodarska kriza.....	10.
5. Odnos Saveza komunista Hrvatske prema političkim previranjima u Jugoslaviji.....	12.
6. Kontekst i sadržaj „Memoranduma SANU“ iz 1986. godine.....	13.
7. Milošević i Savez komunista Srbije.....	16.
8. Jugoslavenska narodna armija u političkim previranjima komunista tijekom 80.-ih godina.....	18.
9. Pokušaj „očuvanja Jugoslavije“ – Reformska politika Ante Markovića.....	20.
10. Miloševićevo preuzimanje vlasti u Jugoslaviji – „Mitinzi istine“	22.
11. Srbi u Hrvatskoj u zadnjim godinama Jugoslavije.....	24.
12. Razvoj višestranačja u RH.....	27.
13. Prvi demokratski izbori.....	29.
14. Franjo Tuđman i nova hrvatska Vlada.....	30.
15. Hrvatska na putu prema samostalnosti.....	32.
16. Naznake agresije JNA i pobune hrvatskih Srba.....	34.
17. Hrvatska od siječnja do travnja 1991. godine.....	35.
18. Obrana Hrvatske od svibnja do kraja 1991. godine.....	38.
19. Zaključak.....	41.

Sažetak

Smrt Josipa Broza Tita u svibnju 1980. označila je početak raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje: SFRJ). Kao glavni politički vođe SFRJ u narednim godinama bili su Slobodan Milošević i dr. Franjo Tuđman. Ušpon Slobodana Miloševića uveliko je ubrzao raspad SFRJ i doveo do sukoba između Srbije i Republike Hrvatske (dalje: RH). *Memorandumom* Srpske akademije nauka i umetnosti (dalje: SANU) Srbija je javno priznala političke težnje, a pobune Srba u Hrvatskoj dodatno su zaoštrile odnose dvije strane. Pobjedom HDZ-a na prvim višestranačkim izborima 1990. nastupa nova etapa hrvatske povijesti te započinje proces osamostaljenja RH koji nije bio niti malo jednostavan.

1. Uvod

U prvom dijelu rada reći ću nešto o političkim zbivanjima u SFRJ do sredine 1980.-ih, o gospodarskoj krizi koja je zatekla SFRJ te o *Memorandumu* SANU i dolasku na vlast nove političke elite. Drugi dio rada posvećen je usponu Slobodana Miloševića, položaju Srba u Hrvatskoj u zadnjim godinama SFRJ i „mitinzima istine“, reformskoj politici Ante Markovića te razvoju višestranačja u RH. U završetku rada reći ću nešto o prvim demokratskim izborima u RH, o usponu dr. Franje Tuđmana i njegovoj ulozi, o osamostaljenju RH, o početnim sukobima i djelovanju JNA do kraja 1991. te ću donjeti zaključak o položaju Hrvatske u SFRJ nakon smrti Josipa Broza Tita.

Za ovaj rad koristio sam brojnu pomoćnu literaturu. Knjige su različite te svaka posebno pruža uvid u politička zbivanja i položaj Hrvatske u SFRJ. Tako npr. Davor Marijan u svojoj knjizi „Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države“ daje pregled političkih previranja u SFRJ poslije smrti Josipa Broza Tita, dakle od 1980. do kraja 1991. te kakav je bio položaj Hrvatske u istoj.

Ovaj rad zamišljen je kao sažeti pregled položaja RH u SFRJ tijekom 1980.-ih i političkih previranja koja su dovela do raspada Jugoslavije.

2. Jugoslavija od Ustava 1974. do smrti Josipa Broza Tita

Novi jugoslavenski *Ustav* donesen 21. veljače 1974. afirmirao je državnost republika i pokrajina kojom je uvedena nova vrsta federalno – konfederalnog tipa odnosa na saveznoj razini. Broj članova Predsjedništva SFRJ smanjen sa 23 člana na osam, po jedan član iz svake republike i po jedan iz autonomnih pokrajina, Vojvodine i Kosova.¹ Donesenim *Ustavom* Savezna skupština imala je dva vijeća: Vijeće republika i pokrajina i Savezno vijeće. Savezno

¹ I. GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, 344.

vijeće sastojalo se od delegata samoupravnih i društveno – političkih organizacija iz republika i pokrajina, dok su Vijeće republika i pokrajina činili delegati republika i skupština autonomnih pokrajina.² Savezno vijeće imalo je ovlasti odlučivati o pitanjima iz samostalne nadležnosti federacije, a Vijeće republika i pokrajina imalo je ovlasti odlučivati o pitanjima za čije rješavanje je potrebna suglasnost svih republika.³ Josip Broz Tito proglašen je za doživotnog predsjednika Predsjedništva SFRJ te je kao već prije proglašeni predsjednik Saveza Komunističke Jugoslavije (dalje: SKJ) imao mjesto u samom Predsjedništvu SFRJ, što ga čini dodatnim devetim članom.⁴ Od 27. do 30. svibnja 1974. održan je Deseti kongres SKJ, na kojemu je Josip Broz Tito proglašen predsjednikom SKJ bez ograničenja mandata, što je dodatno ojačalo njegovu vlast. Brojne navedene promjene koje su se dogodile 1974. dovele su do toga da se ta godina u povijesti smatra početkom raspada Jugoslavije.⁵

Iste godine donesen je i *Ustav Socijalističke Republike Hrvatske* (dalje: SRH). Tim *Ustavom* istaknuto je da je hrvatski narod uspostavio svoju državu SRH na temelju prava na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje i udruživanje s drugi narodima svojom slobodno izraženom voljom. Državnost je definirana na ovaj način: „*Prema Ustavu Socijalistička Republika Hrvatska je nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koje u njoj žive.*“⁶ Ovim nazivom naglašena je srpska posebnost u odnosu na ostalih pet jugoslavenskih naroda koji su živjeli u Hrvatskoj, ali unatoč velikim ovlastima srpskog stanovništva, oni se počinju ponašati kao klasična većina tražeći u godinama koje su slijedile ista takva prava, što je dovelo do velikih posljedica za SFRJ.⁷

Zakon o udruženom radu donesen je u studenom 1976. kojim je ukupna ekonomska i politička vlast dodijeljena udruženim vlasnicima.⁸ Prema koncepciji udruženog rada osnovne organizacije udruženog rada (dalje: OOUR) i mjesne zajednice temelj su političkog i proizvodnog sustava. Oni postaju izborna tijela za biranje delegata u vijeća udruženog rada (dalje: VUR) skupština općina, republika i federacije te se sva volja radnika OOUR-a i građana u mjesnim zajednicama artikulira putem delegata, čime se dokida klasično predstavničko tijelo.⁹ Postojao je i tzv. sporazum – ugovor o razmjeni rada, što znači da bolnice, škole i slične

² Z. RADELIĆ, D. MARIJAN, N. BARIĆ, A. BING, D. ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 49.

³ Isto, 49.

⁴ P. GARDE, *Život i smrt Jugoslavije*, 99.

⁵ Z. RADELIĆ, D. MARIJAN, N. BARIĆ, A. BING, D. ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 49-50.

⁶ Isto, 50.

⁷ Isto, 50-51.

⁸ D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 679.

⁹ Z. RADELIĆ, D. MARIJAN, N. BARIĆ, A. BING, D. ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 51.

ustanove imaju svoje programe koje plaćaju OOUR-i. *Zakonom o udruženom radu* radnici i građani trebali su regulirati sve društvene odnose, tj. ograničiti ulogu države i zakon vrijednosti, tj. tržište. Na taj način trebala se omogućiti neposredna deomokracija, iako pod nadzorom SKJ. Iako dobra u smislu ideje, *Zakon o udruženom radu* imao je i brojne slabosti. Razbijeno je jedinstvo poduzeća na samostalne poslovno – financijske dijelove, što je dovelo do povećanja administrativnih troškova, čega je Josip Broz Tito bio svjestan.¹⁰

Jedna od karakteristika druge polovice 1970.-ih bio je svakako porast državnog duga. Ono što se navodi kao glavni uzrok porasta je prevelika samostalnost republika koje su dobile prava i na utvrđivanje svojih deviznih bilanca, praveći obračune kao da su samostalne države, što znači da su republike podizale međunarodne zajmove, dok su računi stizali na ime savezne države.¹¹ Josip Broz Tito i Edvard Kardelj nisu mogli obuzdati pritisak republika pa je dug federacije koji je 1971. godine iznosio 1,2 milijarde dolara porastao na 9,540 milijardi dolara koliko je iznosio 1977. godine.¹² Titova „desna ruka“, Slovenac Edvard Kardelj, umire 1979. godine. Iste godine razbolio se i sam Josip Broz Tito, koji umire godinu dana poslije, 4. svibnja 1980. u Ljubljani. Do njegove smrti dug federacije porastao je do 18 milijardi dolara. Razdoblje koje slijedi, naziva se „doba bez Tita“ te će u tom razdoblju doći do potpunog raspada SFRJ.¹³

3. „I nakon Tita, Tito“ – politički odnosi u Jugoslaviji od 1980. do 1985. godine

Tri događaja na prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine imala su dalekosežne posljedice za SFRJ. Nakon smrti Edvarda Kardelja i Josipa Broza Tita 1979. i 1980., umire Vladimir Bakarić, čovjek koji je bio najutjecajnija ličnost komunističke Hrvatske 40 godina.¹⁴ Drugi događaj bila je ekonomska kriza koja se brzo širila kao kriza funkcioniranja društvenog

¹⁰ Isto, 53.

¹¹ D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 684.

¹² Isto, 685.

¹³ I. GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, 348.

¹⁴ D. BILANDŽIĆ, *Jugoslavija poslije Tita (1980.-1985.)*, 9.

sistema, što je izazvalo pritisak da se ispita cjelokupno naslijeđe Titove epohe. Njegova smrt na svaki je način bila prekretnica koja je pokazala da sustav koji ovisi o jednom čovjeku nije dobar. Pravog nasljednika nije imao te je po njegovoj smrti vrhovnu vlast preuzelo Predsjedništvo SFRJ.¹⁵ Josip Broz Tito ostavio je paraliziran sustav, čija je najveća slabost bila u tome što sam sebe nije mogao popravljati. Dodatna otežavajuća okolnost bila je ta da su se predsjednici kolektivnih tijela smjenjivali nakon godinu dana, tj. nisu imali dovoljno vremena da provedu svoje dugoročnije planove.¹⁶ Treći događaj bio je iznenadno izbijanje nemira na Kosovu među albanskim stanovništvom.¹⁷

Nakon Titove smrti, srpski komunisti započeli su aktivniju i opširniju političku kampanju. Povod je bio Kosovo. Centralni Komitet (dalje: CK) Saveza Komunističke Srbije (dalje: SKS) je u prosincu 1981. izravno zahtijevao ograničenje autonomije pokrajina s ciljem da Srbija postane „cjelovita država“.¹⁸ Albanski nemiri dodatno su potresli Jugoslaviju. Nepovjerenje koje je zavlдалo prema Albancima raslo je ne samo u Srbiji, nego i u drugim savezним republikama.¹⁹ Oštri komentari bili su sve češća pojava kada je u pitanju bio rad SK na Kosovu, a povod komentarima bio je da albanski političari koji su zastupali vlastita nacionalna stajališta nisu bili izbačeni iz državnih institucija.²⁰ Kriza na Kosovu jedna je od onih koja je uspjela nadživjeti SFRJ. Tema iseljavanja Srba i Crnogoraca s Kosova od 1981. stalno se provlačila kroz medije. Unatoč rezolucijama koje je donosila Partija, iseljavanje sa Kosova nije zaustavljeno te je prema službenim podacima, od 1981. do 1986. broj Srba i Crnogoraca na Kosovu smanjen za 8,7%.²¹ *Memorandumom SANU* iz 1986. utvrđeno je kako je nad Srbima i Crnogorcima na Kosovu izveden genocid.²²

Uz već spomenutu krizu na Kosovu, druga situacija koja je bila jedna od glavnih karakteristika prve polovice 1980.-ih je aktualizacija nacionalnog pitanja.²³ Upravo u tom razdoblju velikosrpski nacionalni program dobivao je na popularnosti među Srbima. Jedni od glavnih zagovaratelja te ideje bili su političar Vuk Drašković i književnik Dobrica Ćosić. Krajem lipnja 1982. održao se 12. kongres SKJ pod geslom „Kongres jedinstva i

¹⁵ I. GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, 480.

¹⁶ Isto, 481.

¹⁷ R. DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 77.

¹⁸ Z. RADELIĆ, D. MARIJAN, N. BARIĆ, A. BING, D. ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 66.

¹⁹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 78.

²⁰ Isto, 78.

²¹ Isto, 79.

²² Isto, 79.

²³ D. VIRO, *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, 12.

kontinuiteta“.²⁴ Bio je to prvi kongres bez Josipa Broza Tita i protekao je u atmosferi upornog naglašavanja jedinstva, ali sklad je narušio izbor Predsjedništva SKJ, pri čemu je CK odbio podržati kandidaturu Draže Markovića iz Srbije.²⁵ Taj događaj izazvao je oštre reakcije predstavnika srpskih komunista u CK SKJ. Smatrali su i iznijeli da taj čin znači da je postojala urota protiv Srbije te da to predstavlja miješanje u njezine unutrašnje stvari, zbog čega su zaprijetili odcjepljenjem srpskih komunista iz SKJ, što je predstavljalo politički presedan u SFRJ.²⁶

Uz nacionalno pitanje, vodila se i borba protiv ekonomske krize. Recesija, loša privredna struktura, golema inflacija i pad standarda za oko jednu trećinu započela je 1979. godine. Zbog smrti Kardelja i Tita, prve dvije godine ekonomske krize gotovo su zanemarene.²⁷ Tek 1983. oblikovane su smjernice suočavanja s ekonomskom krizom. Glavni cilj toga bilo je jačanje tržišnog faktora, potiskivanje partijsko – državnog kompleksa iz ekonomske organizacije i ekonomskog života društva u korist udruženih proizvođača te promjene u privrednoj strukturi, kojom treba osigurati uključivanje i urastanje jugoslavenske u svjetsku privredu.²⁸ Ipak, dio političkih snaga smatrao je da se kriza može svladati samo radikalnim promjenama i privrednog i političkog sistema, jer su oni osnovni generatori ekonomske krize. Drugi dio političkih snaga smatrao je da se kriza najjednostavnije može riješiti upravo pomoću postojećeg sistema ili uz minimalne promjene u njemu. Krizom su dodatno pogoršani odnosi između saveznih republika, ali i političara međusobno, što je dovelo do određenih promjena na pozicijama u vrhovnim institucijama republika. Na scenu su došli mlađi, akademski obrazovani komunisti, koji su uveliko utjecali na događaje narednih godina, ali i na raspad SFRJ.

²⁴ Isto, 18.

²⁵ Isto, 18.

²⁶ R. DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 88-91.

²⁷ D. BILANDŽIĆ, *Jugoslavija poslije Tita (1980.-1985.)*, 101.

²⁸ Isto, 102.

4. Gospodarska kriza

Kriza je počela pritiskati SFRJ pri kraju Titova života te je postupno sve više rasla. Dug koji je 1975. iznosio šest milijardi i 584 milijuna dolara narastao je na dvadeset milijardi i 501 milijun dolara koliko je iznosio krajem 1983. godine.²⁹ Broj nezaposlenih prešao je milijun ljudi, dok se stopa nezaposlenosti razlikovala u saveznim republikama. Postotak nezaposlenih najveći je bio na Kosovu gdje je iznosio 24%, a najmanji u Sloveniji sa 1,4%.³⁰ Inflacija je bila u konstantnom porastu, što je prouzročilo da je prosječna plaća 1985. bila na razini plaće iz 1967. godine.³¹ Krizom su se vratili i štrajkovi koje je Partija, kad ih nije uspjela zaustaviti ili zabraniti, nazvala obustavom rada.³² Štrajkovi su brzo rasli pa je broj od 174 u 1982. narastao na 851 u 1986. godini. Unatoč padu standarda nije bilo socijalnih nemira, što je izazvalo čuđenje zapadnih analitičara koji su smatrali da bi oni izbili u bilo kojem drugom društvu.³³

Otežavajuća okolnost za stanje u SFRJ bilo je socijalno raslojavanje među republikama. Tako je npr., teza o ekonomskom zaostajanju Srbije i ugroženosti Srba bilo jedno od središnjih pitanja *Memoranduma* u kojemu je navedeno: „*Dugoročno zaostajanje razvoja privrede Srbije, neregulisani pravni odnosi sa Jugoslavijom i pokrajinama, kao i genocid na Kosovu, pojavili su se na političkoj sceni sa udruženom snagom koja čini situaciju napetom, ako ne i eksplozivnom. Ova tri mučna pitanja, koja proizlaze iz dugoročne politike prema Srbiji, svojom dramatikom ugrožavaju ne samo srpski narod, već i stabilnost čitave Jugoslavije.*“ U *Memorandumu* su odmah navedeni i glavni krivci tadašnjeg stanja: „... *položaj Srbije valja posmatrati u sklopu političke i ekonomske dominacije Slovenije i Hrvatske, koje su bile predlagači promena u svim dosadašnjim sustavima.*“ I dalje: „*Slovenija i Hrvatska startovale su sa najvišeg nivoa razvijenosti, a ostvarile su i najbrži razvoj. S poboljšanjem njihovog relativnog položaja jaz između njih i ostalog dela Jugoslavije jako se probudio.*“³⁴ Ipak, prema osnovnim podacima razvoja, poput industrijske i poljoprivredne proizvodnje, prometa na malo, prijevoza putnika te porasta osobnog dohotka po radniku, Srbija u cjelini i Srbija bez pokrajina te Kosovo i Vojvodina zasebno, u pravilu, imali su brži rast od jugoslavenskog prosjeka, a

²⁹ D. MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, 72.

³⁰ Isto, 72.

³¹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 48.

³² Isto, 48.

³³ Isto, 48-49.

³⁴ J. SIROTKOVIĆ, *Hrvatsko gospodarstvo*, 33.

Hrvatska sporiji.³⁵ Također, u Hrvatskoj su bile najniže stope investicija i zapošljavanja te najveća stopa emigracije radnika na rad u inozemstvo u razdoblju od 1953. do 1987. godine. Prema popisu iz 1981. udio gospodarskih emigranata iz Hrvatske više nije bio najveći, smanjio se apsolutno i relativno, iako je i dalje bio dosta velik.³⁶ Hrvatska privreda suočila se s dodatnim teškoćama zahvaljujući specifičnoj strukturi: građevinarstvo, jedna od osnovnih grana, bilo je prvo pogođeno gospodarskom krizom i nestašicom novca te su novi veliki poslovi izostali, a novca što su ga poduzeća izdvajala, npr., za stanogradnju, bilo je sve manje.³⁷

U jugoslavenskim uvjetima na gospodarske sukobe posebno su utjecali višenacionalnost i činjenica da su se razlike unutar države povećale, ali i dramatično saznanje da država zaostaje za svojim susjedima.³⁸ Veliku ulogu u krizi SFRJ imao je i tzv. strani kapital. U operaciji davanja zajmova strani kapital imao je veliku korist na štetu SFRJ. On je sebi osigurao relativno solidan i siguran profit u obliku relativno visokih kamata, bez obzira na stupanj efikasnosti uloženog kapitala, tako da je sav rizik ulaganja pao na SFRJ.³⁹

U vremenu vlade Milke Planinc, od 1982. do 1986. kriza se pokušala riješiti uvođenjem restrikcija i podjelom bonova. Njezina je reforma prekinuta 1985. nakon što je u SK prevladala struja koja je razlog nepovoljnog položaja nerazvijenih republika pronašla u tržišnom gospodarstvu.⁴⁰ Vlada Branka Mikulića (1986.-1988.) djelovala je programiranom stabilizacijom. Od njega se očekivalo da administrativnom preraspodjelom dohotka očuva postojeće stanje između razvijenih i nerazvijenih. Nakon što je Mikulićeva vlada dala ostavku, naslijedio ga je političar iz Hrvatske, samo rodom iz Hercegovine, Ante Marković, koji je imao zadatak da SFRJ u potpunosti izvede iz gospodarske i ekonomske krize.⁴¹

³⁵ Z. RADELIĆ, D. MARIJAN, N. BARIĆ, A. BING, D. ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 60-61.

³⁶ Isto, 61.

³⁷ I. GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, 482.

³⁸ Isto, 61.

³⁹ D. BILANDŽIĆ, *Jugoslavija poslije Tita (1980.-1985.)*, 105.

⁴⁰ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 49.

⁴¹ Isto, 49.

5. Odnos Saveza komunista Hrvatske prema političkim previranjima u Jugoslaviji

Dok su JNA, Srbija i Slovenija na sve moguće načine razjedinjavale SFRJ, Hrvatska se vodila politikom „šutnje“. U brojnim političkim događajima 1980-ih vodstvo hrvatskih komunista nije imalo jasno političko stajalište.⁴² Hrvatsku politiku u odnosu na velikosrpski pokret bilo je teže objasniti od slovenske politike koja je bila jasna, odlučna i dosljedna.⁴³ Hrvatsko komunističko rukovodstvo nije bilo na razini trenutačne situacije, tj. njegova politika bila je neprecizna, proturječna i promjenjiva, a sve to jer su njezini „akteri“ bili u međusobnom sukobu, što zbog borbe za vlast, što zbog različitog viđenja budućnosti Hrvatske i Jugoslavije.⁴⁴ Vrhunac „hrvatske šutnje“ bio je kada je čelnik Saveza komunista Hrvatske (dalje: SKH) bio Srbin, Stanko Stojčević.⁴⁵ Njegov najveći problem bio je taj što je on klasični primjer „partijskog čovjeka“ koji je vodio politiku pomirljivih odnosa, čak i onda kada je to bilo kontraproduktivno.

Kao što je poznato, hrvatskom politikom su desetljećima vladali Josip Broz Tito i Vladimir Bakarić. Od smrti Vladimira Bakarća 1983. pa sve do 1986. glavni rivali za čelnu poziciju među hrvatskim komunistima bili su Stipe Šuvar i Mika Špiljak.⁴⁶ Nakon što su 1986. iz politike otišli svi ratni kadrovi pa tako i Mika Špiljak, započela je posljednja faza raspada SFRJ. U rekonstruiranom rukovodstvu koje je ustanovljeno 1986. i dalje su se suprotstavljale dvije struje, nacionalna i unitaristička.⁴⁷ Oni partijski aktivisti koji su osjećali da gube legitimitet, odustajali su od ideoloških i političkih kampanja te prepuštali ljudima da ostvaruju svoja samoupravna prava bez partijskih odluka.⁴⁸ Partijski čelnici sve su manje iznosili svoja stajališta te su napustili stil zapovijedanja ljudima i raspolaganja stvarima. Snaga državno – partijskog aparata opadala je na svim razinama te je nastalo stanje u kojemu nitko nikoga nije htio slušati.⁴⁹

⁴² Isto, 130.

⁴³ D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 761.

⁴⁴ Isto, 761.

⁴⁵ D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 766.

⁴⁶ Isto, 761.

⁴⁷ Isto, 761.

⁴⁸ Isto, 762.

⁴⁹ Isto, 762.

Dok se hrvatskom komunističkom rukovodstvu mogla priznati politika popuštanja, ono nije bilo na razini povijesne odgovornosti tadašnje krize u SFRJ. Glavnu i vodeću ulogu u borbi protiv velikosrpske ideje imala je Slovenija.⁵⁰ Na neki način, pasivna politika obrane federalizma mogla se opravdati. Većina hrvatskih političara bojala se da ne napravi pogrešan korak kao što je bio onaj 1971. iz razdoblja „Hrvatskog proljeća“. Iz tog razloga, Hrvatska je morala biti mirna i kompromisna kako ne bi pružila alibi za reakciju Srbije i velikosrpski pokret.⁵¹ Politika „šutnje“ postala je sve veći problem za stanje u republici, ali i za sudbinu Partije. Na sjednici održanoj 10. prosinca 1989., Predsjedništvo CK SKH odreklo se partijskog monopola i najavilo mogućnost prijevremenih izbora.⁵² Svoj posljednji, 11. kongres SKH je održao od 11. do 13. prosinca 1989. godine. Smjer kongresa uveliko je odredila sjednica CK na kojoj je odlučeno da se raspišu prijevremeni izbori, ali i rušenje Berlinskog zida te slom komunizma u Istočnoj Europi.⁵³ Za novog čelnika izabran je Ivica Račan, dok je od starog predsjedništva u novo predsjedništvo izabran samo jedan član. Ipak, odbijanje nastavka 14. Kongresa SKJ bez slovenskih predstavnika, bio je prvi uvjerljiv politički iskorak. Politika „hrvatske šutnje“ je prekinuta te je zauzeto jasno i čvrsto stajalište o suverenosti i osamostaljenju Hrvatske.⁵⁴

6. Kontekst i sadržaj „Memoranduma SANU“ iz 1986. godine

Velikosrpski nacionalni program pod nazivom *Memorandum* Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) objavljen je 24. rujna 1986. godine.⁵⁵ Glavni cilj *Memoranduma* bio je konačno rješenje srpskog pitanja u SFRJ, posebno u SRH i na Kosovu. Medijski pritisak nezaustavljivo je pokrenuo velikosrpsku lavinu i inicirao još veću krizu u SFRJ.⁵⁶ *Memorandum*

⁵⁰ Isto 762-763.

⁵¹ Isto, 763.

⁵² D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 132.

⁵³ Isto, 132.

⁵⁴ Isto, 132.

⁵⁵ P. GARDE, *Život i smrt Jugoslavije*, 247.

⁵⁶ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 9.

se sastojao od dva dijela: prvi dio u kojemu se govori o krizi jugoslavenske privrede i društva te drugi dio koji govori o položaju srpskog naroda u Jugoslaviji. Između ostalog, tvrdilo se i da je Srbija najveća žrtva socijalističke Jugoslavije, da ona jedina u „novoj Jugoslaviji nema svoju državu“ i da se gori povijesni „poraz u miru ne može zamisliti“.⁵⁷

Najsporniji dio *Memoranduma* bila je tvrdnja da je osim Kosova i Hrvatska područje na kojem Srbi diskriminirani. Da bi je naglasili, autori su posegnuli za usporedbom da je lošiji položaj Srba u Hrvatskoj bio samo za vrijeme četverogodišnje vlasti Nezavisne Države Hrvatske (dalje: NDH): „Sve nacije nisu ravnopravne: srpska nacija, npr. nije dobila pravo na vlastitu državu. Delovi srpskog naroda koji u znatnom broju žive u drugim republikama, nemaju prava, za razliku od nacionalnih manjina, da se služe sa svojim jezikom i pismom, politički i kulturno se organizovati, zajednički razvijati jedinstvenu kulturu svog naroda... Srbi na Kosovu suočeni su s najvećim porazom u istoriji svoje oslobodilačke borbe koja je počela 1804. godine, ustankom Srba protiv Turaka... Izuzimajući period od postojanja NDH, Srbi u Hrvatskoj nikada u prošlosti nisu bili toliko ugroženi koliko danas. Rešenje njihova nacionalnog položaja nameće se kao prvorazredno političko pitanje. Ukoliko se rešenje ne pronade, posledice mogu biti višestruko štetne, ne samo po odnose u Hrvatskoj, već po čitavu Jugoslaviju.“⁵⁸ Njegovo objavljivanje izazvalo je šok, nevjericu i paralizu društvenog i političkog života u Jugoslaviji. *Memorandum*, kao najteža kritika jugoslavenskom komunističkom režimu i položaju srpskog naroda, nastao je kao rezultat odlučnosti elite srpskih nacionalista oko pokretanja političkih promjena kojima bi se u potpunosti promijenio dotadašnji politički sustav države, isključivo s položaja velikosrpskih političkih interesa.⁵⁹ Iako nije imao znanstvenu analizu kao podlogu, *Memorandum* je imao jak moralni utjecaj te je pripomogao formuliranju srpskog nacionalnog pitanja.⁶⁰

Memorandum je predstavljao političku optužnicu uperenu protiv režima Josipa Broza Tita koja se temelji na tezi da je Komunistički pokret Jugoslavije od početka bio antisrpski.⁶¹ Autori *Memoranduma* smatrali su da Jugoslavija u tadašnjem obliku više nije prikladna za rješenje srpskog pitanja. Po njima, urotu protiv Srbije vodili su Hrvatska i Slovenija, tj. Tito i Kardelj. Prva potpora SANU-u stigla je iz Srpske pravoslavne crkve (dalje: SPC).⁶² Za razliku

⁵⁷ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 80.

⁵⁸ D. VIRO, *Slobodan Milošević - anatomija zločina*, 29.

⁵⁹ Isto, 29.

⁶⁰ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 80.

⁶¹ D. VIRO, *Slobodan Milošević - anatomija zločina*, 30.

⁶² Isto, 30.

od partijskih dužnosnika, Slobodan Milošević nije se javno izjašnjavao.⁶³ Takav Miloševićev postupak najbolje je bio prihvaćen upravo među onima kojima je bio i namijenjen. Iz struktura sigurnosti SRH 1987. stigla je ocjena da je pojava *Memoranduma* pojačala djelovanje srpskih nacionalista u Hrvatskoj koji su podržavali stavove navedene u *Memorandumu*.⁶⁴

Kamen – temeljac suvremenog srpskog nacionalizma nije bio *Memorandum* jer je on u strukturama sustava postojao i prije smrti Josipa Broza Tita.⁶⁵ *Memorandum* je u javnosti otvorio pitanje srpskog nacionalnog programa i dao zamah za promjenu političkog diskursa koji je doveo do političkih promjena. Pitanje položaja Srba i Srbije do tada se spominjalo samo u visokim partijskim forumima, a pomoću *Memoranduma* ono je „sišlo“ među „narod“. Njime se tražio povratak korijenima, točnije na Kosovo.⁶⁶ Također, *Memorandum* je zazivao promjenu državnog ustroja Srbije i dijelova Jugoslavije u kojima su živjeli Srbi. Stvorena je slika o srpskoj naciji vrjednijoj od ostalih nacija u SFRJ. Stvoreni privid situacije poimao je Srbe kao skupinu u kojoj je osobnost bila utopljena. Takva je slika općeprihvaćena te je ona imala razoran učinak na raspad SFRJ.⁶⁷ Unatoč osudama i nijekanju autorstva, *Memorandum* je predstavljao politički okvir za razbijanje jugoslavenske federacije, a u konačnici i političku platformu za stvaranje tzv. „Velike Srbije“.⁶⁸

Jedna od najjačih institucija koja je podržala *Memorandum* bila je SPC koja je na neki način bila i baštinik kosovskog mita.⁶⁹ Nemiri na Kosovu poslužili su SPC da se nakon nekog vremena vrati na javnu i političku scenu. SPC je na javnu i političku scenu iskoračila kao zaštitnik Srba i Crnogoraca na Kosovu.⁷⁰ U travnju 1982. dio pravoslavnih svećenika potpisao su tzv. „Apel“ koji je prosljeđen najvišim državnim tijelima Srbije, SPC i federacije.⁷¹ Osim kosovskih nemira, bilo je riječi i o stradavanju Srba u NDH i njihovoj neravnopravnosti u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Uoči Vidovdanskog ustava 1989. SPC je predložila vodstvu Srbije da Crkvi povрати ulogu koja joj je oduzeta za vrijeme Josipa Broza Tita.⁷² Proslavu kosovskog boja SPC započela je 28. lipnja 1988. liturgijom i molitvom u Sabornoj crkvi u Beogradu, dok se vrhunac proslave dogodio 28. lipnja 1989. na Gazimestanu, mjestu gdje je u

⁶³ Isto, 32.

⁶⁴ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 81.

⁶⁵ Isto, 81.

⁶⁶ Isto, 81.

⁶⁷ D. PAVLOVIĆ, *Akteri i modeli*, 132.

⁶⁸ D. VIRO, *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, 33.

⁶⁹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 82.

⁷⁰ Isto, 82.

⁷¹ Isto, 82.

⁷² R. RADIĆ, *Crkva i „srpsko pitanje“*, 275-283.

prijetećim tonovima govor održao Slobodan Milošević te na taj način iskoristio priliku za dodatno jačanje svog položaja.⁷³

7. Milošević i Savez komunista Srbije

Početkom 1986. održani su izbori za najviša državna i partijska tijela Srbije. Po prvi put otvorila se mogućnost smjene generacija u partijskom vrhu. Kandidati za najviše funkcije bili su Ivan Stambolić i njegov politički učenik Slobodan Milošević.⁷⁴ Ivan Stambolić, dotadašnji predsjednik CK SKS, izabran je za predsjednika Predsjedništva Socijalističke Republike Srbije (dalje: SRS), a za predsjednika CK SKS predložen je Slobodan Milošević. Sjednica CK SKS počela je 25. siječnja 1986. i na njoj su se Miloševićevi politički protivnici oštro protivili izboru. Ipak, 26. siječnja 1986. Slobodan Milošević potvrđen je kao predsjednik CK SKS.⁷⁵

Pozadina uspona Slobodana Miloševića nije izazvala protivljenje među srpskim stanovništvom. Njegov uspjeh značio je kraj političkog života njegovog političkog mentora Ivana Stambolića.⁷⁶ Bilo je jasno da se Slobodan Milošević razlikovao od svojih prethodnika. Do vlasti je došao na potpuno drugačiji način. Proveo je promjene izvan institucija sustava, a ne putem njega te je dobio naziv „ustavorušitelj“.⁷⁷ Milošević je bio jedan od onih političara koji se vješto koristio i manipulirao masom te je svojim djelovanjem ubrzao raspad SFRJ. Svoj naziv „ustavorušitelj“ opravdao je i činjenicom da se nije oglašavao niti se protivio *Memorandumu* SANU, nego ga je prihvatio 1987. godine.⁷⁸ U vrlo kratkom vremenskom razdoblju uspio je izgraditi koaliciju srpskih političkih snaga, SPC i partijsko – državnog aparata, a sve to kako bi proveo svoje ustavne promjene.⁷⁹ U sljedećem razdoblju iskoristio je

⁷³ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 83.

⁷⁴ D. VIRO, *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, 21.

⁷⁵ Isto, 22.

⁷⁶ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 89-90.

⁷⁷ Isto, 90.

⁷⁸ Z. RADELIĆ, D. MARIJAN, N. BARIĆ, A. BING, D. ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 68.

⁷⁹ Isto, 68.

strahove Srba na Kosovu te masovnim prosvjedima srušivši s vlasti vodstva pokrajine Kosova i Vojvodine te SR Crne Gore. S četiri glasa u saveznom predsjedništvu, a računao je na glasove Srbije, Crne Gore, Kosova i Vojvodine te JNA, mogao je neutralizirati utjecaj četiri preostalih republika.⁸⁰

Kao partijski lider, Milošević je u javnim istupima želio steći status kakav je imao Josip Broz Tito u čitavoj SFRJ. Svojim istupom na Gazimestanu, Milošević je nedvosmisleno afirmirao povijesno pravo jedne etničke zajednice na štetu druge. Bio je to dan koji je Slobodana Miloševića „lansirao“ u politički vrh.⁸¹ Postao je junak i idol većini srpskog stanovništva željom promjena. Potaknuo je nezadovoljstvo srpskog naroda kojemu je usadio uvjerenje o političkoj i ekonomskoj diskriminaciji od strane drugih jugoslavenskih naroda te je obećanjima bez pokrića i raznim manipulacijama uspio kanalizirati velike količine bijesa i frustracija koje su se desetljećima taložile u narodu i usmjeriti ih za ostvarenje svojih političkih ciljeva.⁸² Kako bi proveo obećane reforme, Milošević je na sebi karakterističan način, koristio sva moguća sredstva u podčinjavanju institucija u Srbiji, a glavni aparat za provođenje bio mu je SKS.⁸³ Ubrzo nakon, Slobodan Milošević započeo je provedbu plana čiji je cilj bio svrgavanje vodstva pokrajina Kosova i Vojvodine te stavljanje na vlast ljudi koji su direktno bili odgovorni njemu.⁸⁴ Povijesni trenutak provedbe plana započeo je 9. srpnja 1988. u Novom Sadu kada je održan prvi u nizu mitinga kojima je srpsko vodstvo „riješilo“ spor s autonomnim pokrajinama.⁸⁵ Plan Slobodana Miloševića uspio je u cijelosti. U čistkama koje je proveo, smijenjena su sva prijašnja rukovodstva.⁸⁶

⁸⁰ Isto, 68.

⁸¹ Isto, 37.

⁸² Isto, 50.

⁸³ Isto, 50-51.

⁸⁴ Isto, 51.

⁸⁵ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 86.

⁸⁶ S. ŠUVAR, *Nezavršeni mandat*, II, 125-126.

8. Jugoslavenska narodna armija u političkim previranjima komunista tijekom 80-ih godina

Smrću Josipa Broza Tita, Jugoslavenska narodna armija (dalje: JNA) ostala je bez vrhovnog zapovjednika.⁸⁷ Titovu ulogu preuzeo je savezni sekretar za narodnu obranu, admiral flote Branko Mamula.⁸⁸ Ubrzo nakon Titove smrti JNA postaje samostalan čimbenik što je pokazano svojevrijem djelovanjem na Kosovu.⁸⁹ Proces osamostaljenja JNA započeo je još za vrijeme Josipa Broza Tita. On je, kao glavna figura SFRJ, odlučio da je JNA njegovo osobno područje u koje se nitko nije mogao miješati. Očistio ju je od umjerenijih struja te spriječio utjecaj liberalnih tendencija na Armiju.⁹⁰ JNA je imala veliki utjecaj na sustav zapovijedanja, pogotovo od 1983. kada je dio ovlasti Predsjedništva SFRJ prenesen na saveznog sekretara za narodnu obranu, što je dovelo do apsolutne dominacije JNA u poslovima obrane.⁹¹ Mamula je uveo neke promjene pa je tako promijenio organizaciju Štaba Vrhovne komande i za sebe prigrabio mjesto načelnika. Kao savezni sekretar, sve više se pretvarao u vrhovnog zapovjednika čime se na neki način postavio za Titovog nasljednika, tj. vršitelja dužnosti.⁹²

Uz Partiju i Tita, JNA je bila treći stup sigurnosti koji je od 1945. osiguravao koheziju i integritet Jugoslavije. S vremenom je JNA izrasla u instituciju i sigurnosni temelj Jugoslavije.⁹³ Teritorijalna obrana (dalje: TO) osnovana je 1969. čime je JNA izgubila monopol na obrambenom području države. Unatoč tome, JNA je i dalje bila temeljna institucija jugoslavenskog obrambenog sustava.⁹⁴ TO i JNA zajedno su činile oružane snage SFRJ. Iako su doktrinarno bile ravnopravne, razlike između JNA i TO bile su ogromne. JNA je imala profesionalni sastav i bila dio koji je služio obavezni vojni rok, a TO nije bila jasno definirana, nego je nastala po uzoru na partizansku organizaciju koja je tijekom Drugog svjetskog rata djelovala u pozadini protivnika.⁹⁵ Vrhovno tijelo JNA bio je Savezni sekretarijat za narodnu obranu (dalje: SSNO). Čelnik SSNO-a bio je savezni sekretar s činom generala. Od Titove smrti do raspada SFRJ izmijenila su se tri savezna sekretara: general Nikola Ljubičić, admiral Branko

⁸⁷ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 101.

⁸⁸ D. MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, 83.

⁸⁹ B. MAMULA, *Slučaj Jugoslavija*, 38.

⁹⁰ D. MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, 84.

⁹¹ Isto, 85.

⁹² B. MAMULA, *Slučaj Jugoslavija*, 8.

⁹³ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 101.

⁹⁴ Isto, 101.

⁹⁵ D. MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, 31-32.

Mamula te general Veljko Kadijević.⁹⁶ Tu dužnost najduže je obnašao admiral Branko Mamula, od 1982. do 1988. kada ga je zamijenio general Veljko Kadijević s kojim je 1992. završena praksa da ministar obrane mora biti djelatni vojnik.⁹⁷

Nacionalni sastav JNA uveliko je utjecao na završnicu jugoslavenske krize. Kadar JNA nije se popunjavao po kriteriju stručne sposobnosti, nego se primao onaj tko je bio moralno – politički podoban.⁹⁸ Većina profesionalnog sastava, pogotovo generali i pukovnici JNA, bili su članovi SKJ. Broj članova SKJ u JNA 1981. iznosio je oko 110 000, tj. 5,2% ukupnog broja komunista u SFRJ, što znači da je svaki četvrti pripadnik JNA bio član SKJ.⁹⁹ Na vrhovne pozicije JNA srpski kadrovi počeli su dolaziti 1980.-ih godina, dok su u to vrijeme kadrovi Hrvata i Slovenaca bili u padu.¹⁰⁰ Podaci iz 1985. govore da je Hrvata bilo 12,5%, a Slovenaca tek 2,65%, što pokazuje da je to bila tek trećina Hrvata u odnosu na udio u stanovništvu SFRJ.¹⁰¹

Smrću Josipa Broza Tita otvoreno je pitanje nadzora i funkcioniranja JNA. Prvi sukob državnih institucija i JNA započeo je tijekom ekonomske i gospodarske krize kada je bilo upitno tko će ju financirati. Opća štednja bila je posljedica krize te je utjecala na to da je financiranje JNA s 5,80% nacionalnog dohotka koliko je iznosio 1983., padne na 5,20% svega dvije godine poslije.¹⁰² Drugi sukob bio je političke prirode. Politička stajališta JNA bila su gotovo identična stajalištima koje je zauzimala Srbija, što je najveće nezadovoljstvo izazvalo u Sloveniji.¹⁰³ Nakon što je Branko Mamula 1982. postao saveznički sekretar, JNA je Partiji i državi počela predlagati promjene te savjetovati kako izaći iz ekonomske i gospodarske krize. Jedan od prijedloga JNA Predsjedništvu SFRJ bio je taj da se promijeni ustavni položaj te da se povećaju ovlasti, čime se JNA našla na istoj strani kao i Srbija, koja je vodila borbu oko autonomnih pokrajina i njihovom uključenju u republiku.¹⁰⁴

Definitivno savezništvo Srbije i JNA započelo je kada je JNA podržala ustavne promjene u Srbiji 1989., iako je i prije toga bila vidljiva suradnja JNA i čelnictva Srbije, prvenstveno oko pitanja Vojvodine.¹⁰⁵ JNA je počela zauzimati iste stavove kao Slobodan Milošević i Srbija, pogotovo oko političkih pitanja. Tim činom, nezadovoljstvo saveznih republika postupcima

⁹⁶ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 102.

⁹⁷ B. MAMULA, *Slučaj Jugoslavija*, 152-156.

⁹⁸ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 103.

⁹⁹ Isto, 103.

¹⁰⁰ B. MAMULA, *Slučaj Jugoslavija*, 152-153.

¹⁰¹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 104.

¹⁰² Isto, 105.

¹⁰³ B. MAMULA, *Slučaj Jugoslavija*, 8.

¹⁰⁴ R. DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 403-409.

¹⁰⁵ D. MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, 349-351.

JNA sve je više rastao. Čelništvo SRH oštro je osudilo svaki oblik napada na JNA, što se može potvrditi porukom koju je poslao partijsko - politički vrh na adresu JNA u kojoj piše da je JNA "bila i da mora ostati bitnim faktorom stabilizacije prilika u SFRJ".¹⁰⁶ Unatoč tome, u nekim hrvatskim novinskim medijima kao što su *Vjesnik* i *Omladinska iskra*, pronalaze se članci koji jasno kritiziraju JNA.¹⁰⁷ Sve to pokazalo je da se kriza u SFRJ povećava te da je vojni sukob JNA i saveznih republika itekako moguć.

9. Pokušaj „očuvanja Jugoslavije“ – Reformska politika Ante Markovića

Ante Marković politički je ojačao jer je od 1982. do 1986. uspješno vodio republičko Izvršno vijeće.¹⁰⁸ Savezna vlada Ante Markovića došla je na vlast nakon ostavke Branka Mikulića. Program Markovićeve vlade bio je „jugoslavenska sinteza“ i kompromis za sukobljene strane u SFRJ.¹⁰⁹ Njegovu politiku podržavao je Zapad, tj. Sjedinjene Američke Države (dalje: SAD) jer je pod svaku cijenu želio održati Jugoslaviju i to po novom demokratskom ustroju.¹¹⁰

Savezna vlada Ante Markovića našla se na jakom udaru Slobodana Miloševića i Srbije.¹¹¹ Milošević je smatrao da su reforme Markovićeve vlade, kojima je želio ograničiti nadležnost republičkih u korist Savezne vlade, bile neprihvatljive.¹¹² Savezne republike sve više su nastojale „odvojiti“ se od SFRJ te im je smetalo Markovićevo jugoslavenstvo nazivajući ga „agentom Zapada“, što je s jedne strane imalo smisla jer je upravo Markovića i njegovu vladu Zapad izabrao za rušenje komunizma, održavanje Jugoslavije i uspostavljanje demokracije.¹¹³ Popularnost Markovićeve vlade bila je sve veća, svojim reformama i optimističnim pogledom

¹⁰⁶ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 108.

¹⁰⁷ Isto, 105.

¹⁰⁸ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 127.

¹⁰⁹ D. BILANDŽIĆ, *Propast Jugoslavije i stvaranje moderne Hrvatske*, 132.

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ D. VIRO, *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, 106.

¹¹² Isto, 106.

¹¹³ D. BILANDŽIĆ, *Propast Jugoslavije i stvaranje moderne Hrvatske*, 138.

na situaciju pridobio je veliki broj ljudi.¹¹⁴ Netrpeljivost prema Markoviću rasla je ne samo kod Miloševića i u Srbiji, već i u Hrvatskoj nakon što je na vlast došao Franjo Tuđman. Markovićeve vlada nije bila prihvaćena u vladajućim strukturama Srbije, Hrvatske i Slovenije koje su u njenom političkom radu vidjele veliku prijetnju nacionalnim interesima.¹¹⁵ Iz tog razloga, Slobodan Milošević je čak i od Franje Tuđmana zatražio suradnju oko rušenja Markovića. Milošević ga je čak u svojim govorima okarakterizirao kao najvećeg neprijatelja Srbije i srpskog naroda, a njegovu vladu nazvao je izdajnicima i ustašama.¹¹⁶

Totalni bojkot Markovićeve vlade od strane Slobodana Miloševića i Srbije dogodio se u drugoj polovici 1990. kada je Milošević naredio da Srbija prestane uplaćivati novac u saveznu riznicu. Također, 23. listopada 1990. naredio je da se uvede porez na uvoz proizvoda iz Hrvatske i Slovenije, čime je prestalo postojati jugoslavensko tržište.¹¹⁷ Zadnji udarac Markovićevim tržišnim reformama zadao je Milošević uoči višestranačkih izbora u Srbiji, na način da je tajno u promet pustio veliku količinu srpskih dinara. Tim potezom, Slobodan Milošević razbio je gospodarski sustav Jugoslavije, uveo zemlju u još jednu inflaciju te dokazao da je suživot sa Srbijom pod njegovom vlašću nemoguć.¹¹⁸

Odnos Ante Markovića prema Srbiji i JNA bio je i više nego složen. Naime, 18. rujna 1991. Marković je pod obrazloženjem da je to jedina opcija da se vrati povjerenje naroda u vlastitu armiju tražio ostavku generala Veljka Kadijevića i Stanislava Broveta. Bio je to trenutak kada je Marković po prvi put javno priznao da je JNA priklonjena jednoj od dvije zaraćene strane u Hrvatskoj.¹¹⁹ Marković je ponovno tražio ostavku Veljka Kadijevića na mjestu saveznog sekretara za narodnu obranu nakon što je JNA granatirala Banske dvore 7. listopada 1991., no bezuspješno. Ta situacija pokazala je pravi odnos snaga u federaciji.¹²⁰ Potezima koje je vukao, Marković je sve više smetao srpskom vodstvu koje je 1991. započelo akciju kojom bi uklonili Antu Markovića sa pozicije predsjednika Saveznog izvršnog vijeća SFRJ na kojoj je bio od 1989. godine.¹²¹ Zastupnici Savezne skupštine SFRJ iz Srbije, Crne Gore i Vojvodine te srpski zastupnici iz BiH i Kosova su, bez ikakvog upozorenja, uskratili povjerenje Anti Markoviću, a sve to kako bi se o istom prijedlogu očitovalo i Savezno vijeće Skupštine SFRJ.¹²²

¹¹⁴ D. VIRO, *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, 106.

¹¹⁵ Isto, 106.

¹¹⁶ Isto, 106.

¹¹⁷ D. VIRO, *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, 107.

¹¹⁸ Isto, 107.

¹¹⁹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Radanje države*, 371.

¹²⁰ Isto, 371.

¹²¹ Isto, 371.

¹²² Isto, 371.

Krnje Predsjedništvo SFRJ najavilo je smjenu Markovića i to jer je po njihovim izjavama izravno rušio i uništavao SFRJ. Ante Marković podnio je ostavku 20. prosinca 1991. te ju je obrazložio da je prijedlog budžeta za 1992., kojim je predviđeno da čak 81% sredstava ide za financiranje JNA bio neprihvatljiv.¹²³ Njegov potez slijedili su i ministri iz drugih republika, a nakon njegove ostavke na čelu SIV-a bio je Aleksandar Mitrović.¹²⁴

10. Miloševićovo preuzimanje vlasti u Jugoslaviji – „Mitinzi istine“

U Srbiji, ali i drugim gradovima saveznih republika, u kojima je bio veliki postotak srpskog stanovništva, 28. veljače 1989. održani su mitinzi na kojima se podržalo uvođenje izvanrednog stanja na Kosovu. Mitinzi su bili organizirani i odobreni od strane Slobodana Miloševića i rukovodstva Srbije.¹²⁵ Takva politika Srbije nije naišla na podršku u Sloveniji pa tako ni u Hrvatskoj. Jedan od takvih mitinga održan je 28. veljače 1989. u Kninu, organiziran od strane Jovana Opačića i Dragana Bursaća.¹²⁶

Na mitingu u Kninu, Slovenija i Hrvatska optužene su da su pružale potporu Albancima te je izražena snažna podrška Slobodanu Miloševiću.¹²⁷ Utvrđeno je od strane vladajuće strukture u Kninu da je govor Jovana Opačića bio vrlo sličan stavovima napisanim u *Memorandumu* SANU i izlaganjima koja su držali književnici iz „Udruženja književnika Srbije“.¹²⁸ Iako miting nije bio izravno pod utjecajem Beograda, definitivno je bio pod utjecajem beogradskog tiska koji je kontrolirao vrh Srbije na čelu s Miloševićem.¹²⁹ Teško gospodarsko stanje u Kninu prouzročilo je da se na mitingu tražila ostavka općinskog

¹²³ Isto, 374.

¹²⁴ Isto, 374.

¹²⁵ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 143.

¹²⁶ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj; 1990.-1995.*, 42.

¹²⁷ R. DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 376.

¹²⁸ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj; 1990.-1995.*, 43.

¹²⁹ Isto, 43.

rukovodstva.¹³⁰ Jedan od najpoznatijih govornika na mitingu svakako je bio Sima Dubajić, koji je pozvao okupljene da vode „računa o tome da smo mi pravna država i da nećemo dozvoliti ni ovdje u Kninu, da se netko u Zagrebu poigrava sa našom svijesti“.¹³¹ Ono što Partija nije mogla ignorirati bio je govor Jovana Opačića koji je javno prozvao SKJ.¹³² U isto vrijeme položaj hrvatskih Srba postao je sve češća tema srpskog tiska i javnih rasprava u Srbiji. Beogradska „Ilustrovana politika“ u ožujku 1989. napisala je da prema nekim procjenama u Kninskoj krajini živi 87% Srba koji su se osjećali nacionalno ugroženima.¹³³ Čelništvo SKH i SRH pokušavalo je izbjeći svaki postupak koji bi provocirao Miloševića, a tako i Srbiju. Republičke vlasti iz Zagreba izdvajale su veliku količinu financijskih sredstava za gospodarstvo i kulturu kninskog područja, što je imalo veliku važnost i za pravoslavnu te srpsku tradiciju.¹³⁴ Na Kosovu je 28. lipnja 1989. održan javni skup na kojem se našao velik broj pristalica Slobodana Miloševića. Skup na Kosovu polju bio je vrhunac Miloševićeve politike, koja je prije skupa preuzela vlast nad pokrajinama Vojvodinom i Kosovom te Crnom Gorom. Taj skup imao je veliki utjecaj i na srpsko stanovništvo u Kninu i okolici.¹³⁵

Pokraj crkve Lazarica, u dalmatinskom Kosovu, 9. srpnja 1989. trebala se održati proslava godišnjice bitke na Kosovu. Ipak, proslava je iskorištena kao sredstvo za nacionalno ujedinjenje tamošnjeg srpskog stanovništva te priklanjanje Miloševićевой politici.¹³⁶ Na proslavu su došli Srbi iz Srbije, Crne Gore, BiH te s Kosova. Istaknuli su se brojni četnički simboli, a razvijene su i mnogobrojne srpske zastave te zastave SPC. Nakon proslave, broj pristalica Slobodana Miloševića dodatno se povećao.¹³⁷ Jasno je da su srpski mediji pa tako i beogradski tisak imali velik utjecaj na dio hrvatskih Srba te ih tako potaknuo da se svrstaju uz Slobodana Miloševića.¹³⁸ Putem njih, naglašavano je da su Srbi u Hrvatskoj ugroženi po pitanju nacionalnih i građanskih prava, a Hrvatima se nametala kolektivna odgovornost zbog zločina nad Srbima počinjenim za vrijeme NDH i Drugog svjetskog rata.¹³⁹ Tim načinom potencirali su jačanje neprijateljstva između hrvatskih Srba i Hrvata koje će vrlo brzo dovesti do rata.¹⁴⁰

¹³⁰ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 144.

¹³¹ Isto, 144.

¹³² Isto, 144.

¹³³ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj; 1990.-1995.*, 43.

¹³⁴ Isto, 44.

¹³⁵ Isto, 44.

¹³⁶ Isto, 44.

¹³⁷ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 146.

¹³⁸ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj; 1990.-1995.*, 49.

¹³⁹ Isto, 49.

¹⁴⁰ Isto, 50.

Čelništvo SRH, koje je do tada uglavnom samo promatralo poteze Slobodana Miloševića, nakon ovih događaja ipak je odlučilo reagirati.¹⁴¹ Društveno – političko vijeće Sabora SRH 20. srpnja 1989. oštro je osudilo nacionalističke izgrede koji su se dogodili na proslavi godišnjice bitke na Kosovu, jer su smatrali da je takvo ponašanje manjine opasno za društveno – politički sustav u SRH i u SFRJ.¹⁴²

11. Srbi u Hrvatskoj u zadnjim godinama Jugoslavije

Smrću Josipa Broza Tita, a zatim i nakon *Memoranduma* SANU-a, u Srbiji se sve veća pozornost usmjeravala na srpsko stanovništvo u Hrvatskoj. Miloševićeva politika „Velike Srbije“ putem medija vršila je jak pritisak na hrvatsku komunističku vlast, zbog kako su izjavili, diskriminiranja srpskog stanovništva.¹⁴³ Konačno, srpsko pitanje u Hrvatskoj otvoreno je nakon mitinga u Kninu, u veljači 1989. godine.¹⁴⁴

Srpski mediji imali su veliki utjecaj na srpsko stanovništvo u Hrvatskoj. Tvrdili su da su Srbi u Hrvatskoj progonjeni te da je sve započelo uhićenjem jednog od govornika na mitingu u Kninu, Jovana Opačića i njegovih pristaša.¹⁴⁵ Njegovo uhićenje za Miloševića i njegove istomišljenike bio je dokaz o ugnjetavanju srpskog stanovništva u Hrvatskoj.¹⁴⁶ Jedan od glavnih huškača, Dobrica Ćosić, zapitao se: „*Zar je srpska sudbina u Hrvatskoj u ratu – genocid, a u socijalističkom miru – diskriminacija i asimilacija? Zar je i za Hrvate koji sebe smatraju komunistima i demokratima srpski jezik i ćirilica isto što i za ustaše?*“.¹⁴⁷ Na taj način položaj Srba u Hrvatskoj, želio je usporediti sa NDH i Drugim svjetskim ratom te upozoriti srpsko stanovništvo kako je pitanje o njihovom položaju u Hrvatskoj tema od velike važnosti za njihov integritet. Krajem 1989. hrvatsko vodstvo bilo je zabrinuto Ćosićevom izjavama koje

¹⁴¹ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj; 1990.-1995.*, 46.

¹⁴² D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 147.

¹⁴³ D. VIRO, *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, 122.

¹⁴⁴ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 263.

¹⁴⁵ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj; 1990.-1995.*, 47.

¹⁴⁶ Isto, 48.

¹⁴⁷ Isto, 48.

su dovele do porasta srpskog nacionalizma, no nisu mogle reagirati.¹⁴⁸ Dio srpskog stanovništva u Hrvatskoj prihvatilo je politiku Slobodana Miloševića već do kraja 1989., a vodstvo SRH unatoč tome, još uvijek je pokušavala smiriti situaciju i očuvati Jugoslaviju.¹⁴⁹

U proljeće 1990. u Hrvatskoj su održani prvi višestranački izbori, na kojima je pobijedio HDZ s Franjom Tuđmanom kao vodećom osobom stranke.¹⁵⁰ Za vrijeme organiziranja prvih nekomunističkih stranaka u Hrvatskoj započelo je i osnivanje stranaka koje su zastupale srpske ideje. Tako je u Kninu 17. veljače 1990. osnovana Srpska demokratska stranka (dalje: SDS), čiji je predsjednik postao Jovan Rašković. Stranka se zalagala za Jugoslaviju kao federaciju, ali i za princip „jedan član – jedan glas“, a kao krajnji cilj bioo je stvaranje autonomnog srpskog teritorija na prostoru Hrvatske, što su i postigli u drugoj polovici 1990. godine.¹⁵¹ Vrlo brzo nakon osnivanja SDS-a, osnivane su bratske stranke na području sjeverne Dalmacije i Like, tj. u Gračacu 10. ožujka 1990. te u Glini 24. ožujka 1990. godine.¹⁵² Unatoč tome što je HDZ u svojim programskim dokumentima koji su usvojeni prije izbora izjavio da su „*protiv svake nacionalne isključivosti i da prizanju sva prava srpskom i svakom drugom pučanstvu u Hrvatskoj*“, nakon pobjede na izborima, našao se na udaru kritika, prvenstveno u Srbiji, a onda i na prostoru Hrvatske gdje je bio velik postotak srpskog stanovništva.¹⁵³ Osnivanjem Srpske autonomne oblasti (dalje: SAO) Krajine zastupnici SDS-a prestali su dolaziti u hrvatski sabor. U općinama gdje su Srbi bili većina, SDS je uspostavio svoju vlast, neovisnu o HDZ-u i Hrvatskoj.¹⁵⁴

Novi povod srpskom nezadovoljstvu bio je donošenje amandmana na *Ustav*. Sabor SRH 25. srpnja 1990. donio je amandmane na postojeći *Ustav*, kojima je SRH postala Republika Hrvatska. Zastava RH više nije imala crvenu zvijezdu petokraku, nego hrvatski grb s 25 crvenih i bijelih polja. Odlučeno je i da će službeno pismo u RH biti latinica. Sve te promjene bile su još jedan povod za Srbe u Kninu da ne prihvate novu hrvatsku vlast, što su obrazložili time da su novi republički simboli obnovili znakovlje ustaške NDH.¹⁵⁵ Čelništvo Knina u lipnju 1990. kontaktiralo je općine u Kordunu, na Banovini, u Slavoniji i u Dalmaciji u kojima je srpsko stanovništvo bilo većinsko te se krenulo u osnivanje zajedničkih općina.¹⁵⁶ Zajednica je

¹⁴⁸ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj; 1990.-1995.*, 51.

¹⁴⁹ Isto, 52.

¹⁵⁰ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 263.

¹⁵¹ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj; 1990.-1995.*, 54-55.

¹⁵² Isto, 55.

¹⁵³ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 263-264., 269.

¹⁵⁴ Isto, 271- 273.

¹⁵⁵ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj; 1990.-1995.*, 66-67.

¹⁵⁶ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 292.

konstituirana 28. lipnja 1990., a odluka o konstituiranju donesena je dan prije. Glavni predstavnik „izvršne vlasti“ pobunjenih Srba na prostoru Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like bio je Milan Babić.¹⁵⁷

Vrlo brzo došlo je i do pobune u kninskoj policiji. Početkom srpnja 1990. skupina od 50-ak pripadnika srpske nacionalnosti odbila je nositi nove odore i nove kape na kojima više nije bila crvena zvijezda petokraka, nego hrvatski grb, a uz to su tvrdili da je hrvatska vlast smjenjivala policajce srpske nacionalnosti.¹⁵⁸ U mjestu Srb 25. srpnja 1990. održao se tzv. „srpski sabor“. Njegova jedina točka bila je o ustavnom položaju Srba u Hrvatskoj.¹⁵⁹ Na „srpskom saboru“ donesena je odluka o osnivanju Srpskog nacionalnog vijeća (dalje: SNV), ali i prihvaćanju „Deklaracije o suverenosti i autonomiji srpskog naroda“ koju je izradio SNV.¹⁶⁰ Deklaracijom je navedeno da Srbi u Hrvatskoj imaju pravo na autonomiju te da će ona ovisiti o budućem federativnom ili konfederativnom uređenju jugoslavenske države.¹⁶¹ Na osnivačkoj sjednici SNV-a u Srbu 31. srpnja 1990. za predsjednika je izabran Milan Babić. S njim na čelu, SNV je odbio amandmane na hrvatski *Ustav* te donio odluku raspisivanju referenduma o srpskoj autonomiji u Hrvatskoj.¹⁶²

Svi ti događaji bili su razlog otvorenoj srpskoj oružanoj pobuni na prostoru Hrvatske. Organiziranje srpskih straža na području kninske općine opravdano je ugroženošću i zanemarivanjem srpskog stanovništva od strane hrvatske vlasti. Bilo je jasno da se na području Knina razvija srpska pobuna. Prometnice su bile blokirane, a stražu su držali naoružani hrvatski Srbi. Na taj način započela je tzv. „balvan revolucija“.¹⁶³ Srbi u Kninu stalno su iščekivali napad Hrvatske te su čuvali barikade organizirani u naoružane skupine. Hrvatska je imala embargo na uvoz oružja te zabranu osnivanja vlastite vojske, a lokalna vlast u Kninu odbijala je poslušnost hrvatskoj vlasti, što je omogućilo pobunjenim Srbima da se neometano razvijaju i organiziraju.¹⁶⁴

Na zajedničkoj sjednici Privremenog predsjedništva Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like i Predsjedništva SNV-a usvojen je tekst prijedloga Statuta SAO Krajine, koja

¹⁵⁷ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 293.

¹⁵⁸ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj; 1990.-1995.*, 68.

¹⁵⁹ Isto, 72.

¹⁶⁰ Isto, 72.

¹⁶¹ Isto, 73.

¹⁶² Isto, 74-75.

¹⁶³ Isto, 79.

¹⁶⁴ Isto, 83.

je trebala nastati iz Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like. Statut SAO Krajine usvojen je 19. prosinca 1990., što je značilo i početak postojanja SAO Krajine.¹⁶⁵

12. Razvoj višestranačja u RH

Dolazak novih političkih lica na političku scenu nije bio lagan. Potkraj 1988. i početkom 1989. u Hrvatskoj i Sloveniji počele su se javljati inicijative za osnivanje stranaka. Proces uspostave višestranačja i uvođenje demokracije Hrvatsku je zahvatio 1989., a centar događanja bio je Zagreb.¹⁶⁶ Novostvorena opozicija imala je dva problema: rješavanje nacionalnog pitanja i uspostava višestranačke demokracije. U Zagrebu, u veljači 1989. osnovano je „Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu“ (dalje: UJDI) čiji je cilj bio demokratska preobrazba, čime bi riješili i drugi problem, a to je nacionalno pitanje. UJDI se nije registrirao kao stranka te su članovi prelazili u većinom lijevo orijentirane stranke.¹⁶⁷ Zatim je 20. svibnja 1989. u Zagrebu osnovan „Hrvatsko socijalno – liberalni savez“ (dalje: HSLS) kao prva opozicijska stranka u Hrvatskoj još od kraja Drugog svjetskog rata.¹⁶⁸ Ipak, kao stranka sa najvećim utjecajem na hrvatsko stanovništvo bila je Hrvatsko demokratska zajednica (dalje: HDZ).

Na Jarunu, u prostorijama Nogometnog kluba Borac, 17. lipnja 1989. utemeljen je HDZ, za čijeg je predsjednika izabran dr. Franjo Tuđman.¹⁶⁹ HDZ se brzo širio te je pred kraj rujna 1989. broj članova iznosio oko 20 000. Kao stranka HDZ je registriran 25. siječnja 1990., iako je zbog mješavine članova, među kojima su se nalazili bivši komunisti, nacionalisti, liberali, socijalisti, katolici i laici, više ličila na pokret nego na stranku.¹⁷⁰ U početku je HDZ ocijenjen upravo kao masovni pokret koji zagovara partikularizam i hrvatski nacionalizam koji nije donio ništa dobro svom narodu, niti drugim narodima u Hrvatskoj, čime je jasno pokazan stav

¹⁶⁵ N. BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj; 1990.-1995.*, 94.

¹⁶⁶ I. GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, 503.

¹⁶⁷ Isto, 503.

¹⁶⁸ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 14.

¹⁶⁹ Isto, 14.

¹⁷⁰ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 161.

čelništva SRH i komunista prema HDZ-u i Tuđmanu.¹⁷¹ Osnivanje HDZ-ovih podružnica započela je osnivanjem u Splitu, 6. siječnja 1990. te skupom u gradu, zbog čijeg se programa 17. siječnja 1990. sastalo Predsjedništvo SRH.¹⁷² U narednim mjesecima osnivane su brojne stranke u Hrvatskoj, pogotovo nakon što je omogućeno slobodno i dobrovoljno udruživanje građana u razne organizacije.¹⁷³

Međutim, uspostava višestranačja u Hrvatskoj nije prošla jednostavno. Pokušaji opstrukcije i destabilizacije Hrvatske, po nalogu Slobodana Miloševića i vlasti u Beogradu, započeti su od strane srpskih ekstremista iz Hrvatske. Također, u želji da zadrže političku prevlast u Predsjedništvu SFRJ, politička elita Srbije pokušavala je usporiti i zaustaviti demokratske promjene u republikama SFRJ.¹⁷⁴ Kao vrhunac političkog razilaženja bio je 14. izvanredni kongres SKJ u Beogradu, održanom od 20. do 22. siječnja 1990. godine. S tog kongresa, zbog nametanja političkih odluka od strane srpskog vodstva, kongres su napustile slovenska, a zatim i hrvatska delegacija.¹⁷⁵ Bio je to kraj centralizirane partijske organizacije, tj. SKJ, a time je započeo i proces raspada čitave SFRJ.¹⁷⁶ Događaj s 14. izvanrednog kongresa SKJ imao je pozitivan utjecaj na proces demokratizacije u Hrvatskoj. Republički sekretarijat za upravu i pravosuđe je 5. veljače 1990. predstavnicima 8 političkih stranaka u Hrvatskoj („Hrvatska demokratska stranka“ (HDS), „Hrvatska demokratska zajednica“ (HDZ), „Hrvatska kršćanska demokratska stranka“ (HKDS), „Hrvatsko socijalno – liberalni savez“ (HSL), „Radikalno udruženje za Sjedinjene Europske Države“, „Socijaldemokratska stranka Hrvatske“ (SDSH), „Savez komunista Hrvatske“ (SKH) i „Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske“ (SSRNH)) uručio rješenja o registraciji, čime su stranke u Hrvatskoj i službeno bile legalne.¹⁷⁷ Već 9. travnja 1990. u Republičkom sekretarijatu za upravu i pravosuđe registrirane su 33 stranke, a ubrzo su uslijedili prvi demokratski izbori u Hrvatskoj.¹⁷⁸

¹⁷¹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 163.

¹⁷² Isto, 163.

¹⁷³ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 15.

¹⁷⁴ Isto, 14.

¹⁷⁵ Isto, 16.

¹⁷⁶ Isto, 16.

¹⁷⁷ Isto, 17.

¹⁷⁸ Isto, 17-19.

13. Prvi demokratski izbori

Predsjednik Sabora SRH 23. veljače 1990. raspisao je izbore za zastupnike u Saboru SRH.¹⁷⁹ Unatoč problemima i provokacijama od strane Srba u Hrvatskoj te Slobodana Miloševića i Beograda, izbori su uspješno održani u dva izborna kruga: prvi je bio 22. i 23. travnja, a drugi je bio 6. i 7. svibnja.¹⁸⁰ Predsjedništvo SKH nije vjerovalo da mogu odneti apsolutnu pobjedu na izborima te su se zbog toga odlučili za većinski izborni model, što je značilo da se bira kandidat one stranke koja je u izbornom krugu dobila najviše glasova.¹⁸¹ Taj model nije odražavao stvarnu volju birača te je pobjedničkoj stranci dao izrazito velik broj mandata u Saboru.¹⁸² Višestranački izbori bili su ključan element pretvaranja totalitarnog u demokratski politički poredak. Izborni rezultati pokazali su da većina hrvatskog građanstva ne želi biti dijelom Jugoslavije.¹⁸³

Pobjedu na izborima odnio je HDZ ispred Saveza komunista Hrvatske – Stranke demokratskih promjena (dalje: SKH-SDP). U Sabor je ušlo 205 zastupnika HDZ-a, dok je druga najjača stranka, SKH-SDP, dobio samo 73 zastupnika.¹⁸⁴ Pobjeda HDZ-a izazvala je brojne reakcije. Tjednik „Danas“ koji nije bio naklonjen HDZ-u zaključio je da je to stranka ruralnih glasača, unatoč tome što je HDZ odnio pobjede u Zagrebu, Zadru, dok je u Splitu dobio polovicu glasova.¹⁸⁵ Glasačko tijelo HDZ-a bila je u euforiji, no s druge strane bilo je i onih koji su odbijali čestitati HDZ-u na pobjedi. SDS je čak prekinuo svaki oblik suradnje sa Saborom netom prije konstituiranja.¹⁸⁶ Mjesto koje je bilo rezervirano za predstavnika SPC ostalo je prazno na sjednici na kojoj je konstituiran Sabor, kao i ono koje je bilo rezervirano za predstavnika JNA iz Hrvatske.¹⁸⁷ Uslijedilo je i razoružanje Hrvatske, koje se ubrzano provelo prije nego je u Hrvatskoj došlo do primopredaje dužnosti i ustrojavanja nove vlasti.¹⁸⁸

¹⁷⁹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 169.

¹⁸⁰ M. KASAPOVIĆ, *Izbori i stranački sustav Republike Hrvatske*, 40.

¹⁸¹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 169.

¹⁸² Isto, 169.

¹⁸³ I. GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, 511.

¹⁸⁴ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 170.

¹⁸⁵ Isto, 171.

¹⁸⁶ Isto, 171.

¹⁸⁷ Isto, 172.

¹⁸⁸ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 23.

Komunističko vodstvo Hrvatske je 10. svibnja 1990. sa čelništvom HDZ-a dogovorilo način primopredaje vlasti.¹⁸⁹ Za Predsjednika Sabora SRH izabran je Žarko Domjan iz HDZ-a, a za potpredsjednike Vladimir Šeks iz HDZ-a te Ivica Percan iz SKH-SDP.¹⁹⁰ Amandmanima na *Ustav* donesenim 25. srpnja 1990., Sabor je prihvatio prijedlog Predsjedništva RH te pokrenuo proces donošenja *Ustava* RH. Proces konstituiranja nove vlasti završio je 22. prosinca 1990. donošenjem *Ustava* RH, tzv. „božićnog ustava“ kojim je Hrvatska uvrštena u krug demokratskih europskih zemalja.¹⁹¹ Proglašenjem *Ustava* RH ozakonjen je polupredsjednički sustav, kojim su ovlasti predsjednika bile jako velike.¹⁹² Ustavni zakon RH nadopunjen je 21. veljače 1991. zbog pritisaka JNA i nužnosti obrane zemlje. Dopunama je ozakonjeno da, dok je Hrvatska dio SFRJ, vrijede samo oni zakoni koji ne ugrožavaju i nisu suprotni *Ustavu* RH.¹⁹³

14. Franjo Tuđman i nova hrvatska Vlada

Franjo Tuđman uhićen je 11. siječnja 1972. po nalogu Josipa Broza Tita. Smatrajući ga osobom kontrarevolucionarnog pogleda i djelovanja, Tito ga je pritvorio zajedno s 10 drugih osoba.¹⁹⁴ Tuđman je bio osuđen na dvije godine zatvora, ali je izašao nakon devet mjeseci pritvora i devet mjeseci zatvora. Nakon izlaska iz zatvora, nije bio toliko politički aktivan kao za vrijeme „Hrvatskog proljeća“ i prije. Ipak, u drugoj polovici 1980.-ih, Tuđman se počeo aktivnije baviti stanjem u SFRJ i SRH te je 1989. svjedočio osnivačkoj skupštini, a zatim postao predsjednikom HDZ-a.¹⁹⁵

Nakon Osme sjednice CK SKS, Tuđmanove ideje u Hrvatskoj na neki način su se poklapale s Miloševićevim nastojanjima u Srbiji, a to je rušenje avnojevske Jugoslavije.¹⁹⁶ Rušenje avnojevske Jugoslavije bio je jedini način da provedu svoje nacionalne ideje.

¹⁸⁹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 177.

¹⁹⁰ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 28.

¹⁹¹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 180.

¹⁹² Isto, 180.

¹⁹³ Isto, 181.

¹⁹⁴ D. HUDELIST, *Tuđman: biografija*, 484.

¹⁹⁵ Isto, 633.

¹⁹⁶ Isto, 633.

Pobjednom HDZ-a na prvim demokratskim izborima u proljeće 1990. otvoreno je novo poglavlje hrvatske povijesti. Prvih nekoliko mjeseci nove vlasti proteklo je bez rukovodeće uloge SK i na temelju *Ustava* donesenog 1974. godine.¹⁹⁷ U to vrijeme, Sabor je bio jedina državna institucija koja nije bila podvrgnuta organizacijskim promjenama. Sve do izbora u kolovozu 1992. sastojao se od tri vijeća koja su donosila zakone na temelju *Ustava* iz 1974. godine.¹⁹⁸ Franjo Tuđman kao izabrani predsjednik Predsjedništva uopće nije skrivao da mu je krajnja želja bila osamostaljenje i stvaranje hrvatske države. Ipak, htio je dokazati da Hrvatsku vidi kao zemlju u kojoj su svi prihvaćeni pa je tako za potpredsjednika izabrao člana SKH-SDP, Dušana Bilandžića, dok je kao sudac Vrhovnog suda Hrvatske postavljen Srbin, Milojko Vučković.¹⁹⁹ Za predsjednika Izvršnog vijeća Sabora SRH bio je izabran Stjepan Mesić, koji je izabran i za predsjednika Vlade RH. Zamijenio ga je zamijenio Josip Manolić, koji je tu dužnost obavljao do srpnja 1991. i imenovanja Franje Gregurića.²⁰⁰ Vlada je od 30. svibnja 1990. do 2. kolovoza 1991. zračila nestabilnošću što se najbolje može vidjeti u velikom protoku članova, dok su se izvršene promjene većinom provodile mimo uobičajene procedure i uvida javnosti.²⁰¹ Reakcija na krizu koja je nastala bila je osnivanje višestranačke „Vlade demokratskog jedinstva“ na čijem je čelu bio premijer Franjo Gregurić.²⁰² Sporazum o osnivanju potpisali su čelnici brojnih stranaka. Vlada demokratskog jedinstva bila je stabilnija, iako je i ona imala veliki protok članova i ministara.²⁰³

Nakon izbora 1990. Franjo Tuđman vodio je tzv. politiku povjerenja. Bio je svjestan da glasačko tijelo HDZ-a očekuje da neke stvari koje su bile pozitivne za vrijeme komunističke vlasti ostanu netaknute. Iz tog razloga, Franjo Tuđman je postepeno uklanjao obilježja komunizma pa je tako proveo promjenu u domeni socijalističkog nazivlja.²⁰⁴ Došlo je i do promjene u zastavi, a uveden je i naziv ministarstvo. U povijest su otišli i blagdani bivše vlasti te su zamijenjeni drugim blagdanima, što je odlučeno na sjednici Predsjedništva SRH 20. lipnja 1990. godine.²⁰⁵ Ono što je najviše zaboljelo oporbu, ali i Srbiju, bila je Tuđmanova ideja o

¹⁹⁷ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 177.

¹⁹⁸ Isto, 177-178.

¹⁹⁹ Isto, 178.

²⁰⁰ Isto, 178.

²⁰¹ M. KASAPOVIĆ, *Izbori i stranački sustav Republike Hrvatske*, 54.

²⁰² D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 184.

²⁰³ Isto, 184.

²⁰⁴ Isto, 190.

²⁰⁵ Isto, 192.

uklanjanju crvene zvijezde petokrake, koja je bila simbol Partije i Jugoslavije te uvođenje šahovnice.²⁰⁶

15. Hrvatska na putu prema samostalnosti

„Božićnim“ *Ustavom* donesenim 22. prosinca 1990., ozakonjeno je stajalište da je suverenitet RH nedjeljiv, neprenosiv i neotuđiv te da RH saveze sa drugim državama „sklapa zadržavajući suvereno pravo da sama odlučuje o prenosivim ovlastima i pravo da slobodno iz njih istupa“. Također, *Ustavom* je zaključeno da RH ostaje u sastavu SFRJ dok Sabor RH ne odluči drugačije ili do novog sporazuma republika SFRJ.²⁰⁷

Početna točka za samostalnost Hrvatske bio je raspad SKJ na 14. kongresu održanom od 20. do 22. siječnja 1990. godine.²⁰⁸ Veliku važnost imale su i međunarodne okolnosti. Pad Berlinskog zida 9. studenog 1989. i ujedinjenje Njemačke u rujnu 1990. dalo je veliki zamah republikama SFRJ da razmišljaju o odvajanju od SFRJ. Zapadne zemlje, predvođene SAD-om, imale su veliku želju za održavanjem SFRJ. Nakon raspada Saveza Sovjetskih Socialističkih Republika (dalje: SSSR) SAD više nije imao koristi od SFRJ koja je bila „tampon zona“ između zapada, tj. SAD-a i istoka, tj. SSSR-a.²⁰⁹ Nakon vanjskih faktora te unutrašnjeg sukoba, SFRJ je gotovo izgubila svaku nadu za ostankom na životu. Dodatan poticaj za „sukob“ Hrvatske i SFRJ bio je čin oduzimanja oružja TO od strane JNA 23. svibnja 1990. godine. Ubrzo je hrvatsko vodstvo nastavilo s ukidanjem veza sa SFRJ te su 25. srpnja 1990. doneseni već spomenuti amandmani na *Ustav*, a potom su donesene promjene u nazivima ulica, trgova, promjene grba i zastave.²¹⁰

²⁰⁶ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 193.

²⁰⁷ Isto, 237-238.

²⁰⁸ Z. RADELIĆ, D. MARIJAN, N. BARIĆ, A. BING, D. ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 91.

²⁰⁹ Isto, 91.

²¹⁰ Isto, 92.

U proljeće 1991. Srbija na čelu s Miloševićem izazvala je tzv. ustavnu krizu kada je spriječila hrvatskog predstavnika Stjepana Mesića da bude predsjednik Predsjedništva SFRJ.²¹¹ Slovenija je 23. prosinca 1990. održala plebiscit o neovisnosti, dok je Hrvatska svoj referendum održala 19. svibnja 1991. U referendumu su se nalazila dva pitanja na koja se odgovaralo sa „za“ ili protiv“. Prvo pitanje je glasilo: „*Jeste li za to da Republika Hrvatska, kao suverena i samostalna država, koja jamči kulturnu autonomiju i sva građanska prava Srbima i pripadnicima drugih nacionalnosti u Hrvatskoj, može stupiti u savez suverenih država s drugim republikama (prema prijedlogu Republike Hrvatske i Republike Slovenije za rješenje državne krize SFRJ)?*“. Čak 93,24% glasovna bilo je za. Drugo pitanje bilo je: „*Jeste li za to da Republika Hrvatska ostane u Jugoslaviji kao jedinstvenoj saveznoj državi (prema prijedlogu Republike Srbije i Crne Gore za rješenje državne krize u SFRJ)?*“. Protiv je glasalo čak 92,18% glasača čime je jasno pokazano da je želja za osamostaljenjem Hrvatske i Slovenije velika.²¹²

Zbog donošenja posebnih državno – pravnih odluka o osamostaljenju RH, 18. lipnja 1991. počelo je stalno zasjedanje Sabora.²¹³ Sabor RH 25. lipnja 1991. usvojio je četiri dokumenta: Ustavna odluka o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske, ustavni zakon o izmjeni i dopuni Ustavnog zakona za provedbu *Ustava* Republike Hrvatske prema kojima je Republika Hrvatska postala suverena i samostalna država, Deklaracija o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske i Povelja o pravima Srba i drugih nacionalnosti u Republici Hrvatskoj.²¹⁴ Ipak, na zahtjev Europske zajednice, odluka o suverenosti odgođena je na tri mjeseca. Nakon što je istekla tromjesečna odgoda, na zasjedanju Sabora RH 8. listopada 1991. proglašena je neovisnost RH, koju je morala braniti u krvavom ratu koji je uslijedio.²¹⁵ U prosincu 1991. RH je ispunila gotovo sve zahtjeve koji su bili uvjet za priznanje, koje je započelo početkom 1992. godine.²¹⁶

²¹¹ Z. RADELIĆ, D. MARIJAN, N. BARIĆ, A. BING, D. ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 95.

²¹² Isto, 95-96.

²¹³ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 240.

²¹⁴ Isto, 240.

²¹⁵ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 94-98.

²¹⁶ Isto, 242.

16. Naznake agresije JNA i pobune Hrvatskih Srba

Ubrzo nakon izbora u Hrvatskoj i Sloveniji JNA je 14. svibnja 1990. započela razoružavanje TO.²¹⁷ Kompletno oružje koje je oduzeto od TO, preneseno je u vojarnu JNA.²¹⁸ Drugi potez vrha JNA koji je potaknuo reakcije bila je preraspodjela snaga 5. vojne oblasti i preklasifikacija dijela postrojbi 1. vojne oblasti i Vojnopomorske oblasti.²¹⁹ JNA je na taj način provodila plan „Jedinstvo“ te se polagano javno približavala Srbiji i Miloševiću.

Pobjeda HDZ-a na demokratskim izborima u Hrvatskoj nije dobro sjelo JNA. Za JNA, pobjeda HDZ-a bilo je vraćanje u vrijeme NDH. Odnos JNA i Hrvatske do kraja 1990. nije postojao. Nakon izbora započele su i brojne srpske pobune na teritoriju RH. O srpskim pobunama JNA nije imala jasno stajalište. Spriječivši reakciju hrvatske policije JNA je srpsko pitanje u Hrvatskoj držala potpuno otvorenim.²²⁰ Situaciju u Hrvatskoj tumačila je jednako kao i srpski mediji koji su smatrali da su pobune bile rezultat pobjede HDZ-a koji su Srbe sveli na nacionalnu manjinu u Hrvatskoj.²²¹ JNA je pokušala prikriti naklonjenost Srbiji, no nije uspjela, nego je ponovila šutnju u srpnju 1991. kada je usvojen „Zakon o obrani Republike Srbije, po kojem je predsjednik Republike Srbije ovlašten da rukovodi oružanim snagama u miru i ratu, uključujući i ovlaštenja u rješavanju organizacijskih i osobnih pitanja u TO“.²²² Uz to, Služba sigurnosti JNA je početkom 1990. ušla u političke i sigurnosne strukture republika. Od ljeta 1990. Hrvatska i Slovenija tražile su depolitizaciju JNA. Hrvatska je tražila da se ukinu sve političke ovlasti JNA te da se prilagodi demokratskim promjenama u državi.²²³ Ubrzo je Srbija podnijela zahtjev da svi Srbi žive u jednoj državi, što je JNA prihvatila obrazloživši to kao zahtjev za opstanak Jugoslavije.²²⁴

Srpska pobuna u Hrvatskoj započela je u Kninu koji je bio sjedište 9. korpusa JNA.²²⁵ Početkom srpske pobune, u kolovozu 1990. JNA je pokazala koliko je pristrana te je zbog toga bila predmet velikih medijskih prozivki u Hrvatskoj. Čelništvo RH pozvalo je JNA da se izjasni povodom terorističkih metoda u Kninu i okolici, no odgovora nije bilo. Informativni sustav

²¹⁷ D. MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, 151.

²¹⁸ D. MARIJAN, *Smrt oklopne brigade*, 3.

²¹⁹ D. MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, 156.

²²⁰ Isto, 225.

²²¹ Isto, 225.

²²² D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 382.

²²³ Isto, 378-379.

²²⁴ Isto, 381.

²²⁵ Isto, 386.

JNA je o tome šutio, dok je u isto vrijeme upozoravao i prozivao hrvatsku vlast za njihovo djelovanje na planu obrambenog sustava.²²⁶ Srpsko naoružavanje od strane JNA bila je svojevrsna reakcija na hrvatsko naoružavanje. Krajem 1990. general Veljko Kadijević dao je intervju za zagrebački list „Danas“ kojim su se odnosi Hrvatske i JNA dodatno zaoštrili. U njemu je zaprijetio političkim snagama te izjavio da ne namjerava depolitizirati JNA.²²⁷ Reakcija, tj. spriječavanje JNA u proljeće 1991. da hrvatska policija reagira i uhiti srpske pobunjenike u sukobu na Plitvicama bio je jasan dokaz kakvu politiku i čiju stranu zauzima JNA. Ubrzo je došlo do otvorenog rata na teritoriju Hrvatske, u kojem je JNA imala vodeću ulogu na strani agresora te je odgovorna za brojne počinjene zločine tijekom rata.

17. Hrvatska od siječnja do travnja 1991. godine

Nakon razoružavanja TO od strane JNA Hrvatska se našla u velikom problemu. Pobunom Srba u Hrvatskoj bilo je jasno da će za obranu države biti potrebno oružje. U rujnu 1990. Ministarstvo unutarnjih poslova (dalje: MUP) RH pokušalo je kupiti oružje od JNA, koja je tvrdila da ga može prodati tek pred kraj 1991. jer je vrhovništvo JNA smatralo da će se kriza riješiti najkasnije do kraja 1990. godine.²²⁸ Iz tog razloga, Hrvatska je morala kupovati oružje drugim putem, tj. na „crnom tržištu“. Tako je u listopadu 1990. kupljeno 10 000 automatskih pušaka iz Mađarske čiji je prijevoz organizirao bivši general-pukovnik JNA Martin Špegelj.²²⁹ Drugi problem bio je što Hrvatska nije smjela osnovati vlastitu vojsku dok je u sastavu SFRJ. Zbog toga je vrhovništvo Hrvatske odlučilo jačati policiju. U Policijskoj akademiji u Zagrebu 5. kolovoza 1990. započeo je prvi „Tečaj za obuku policijskih službenika“ („Prvi hrvatski redarstvenik“).²³⁰

Od kraja rujna 1990. pojačavala su se djelovanja srpskih ekstremista na području Hrvatske. Napadi na važne objekte, krađa oružja od JNA, oružani napadi na policiju i civile

²²⁶ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 387.

²²⁷ Isto, 393.

²²⁸ Isto, 474.

²²⁹ M. ŠPEGELJ, *Sjećanja vojnika*, 132.

²³⁰ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 40.

postali su svakodnevni.²³¹ Kao primjer može poslužiti događaj iz Pakraca 29. studenog 1990. kada su domaći Srbi skinuli zastavu s policijske uprave. MUP RH je reagirao te je uspostavljena kontrola nad tim područjem.²³² Upravo ovaj događaj dokazuje da je postojala veza između srpskog vodstva i pobunjenih Srba u Hrvatskoj. Naime, Uprava bezbednosti Saveznog sekretarijata narodne obrane (dalje: SSNO) znala je koliko su Srbi u Hrvatskoj bili naoružani, što se vidi na primjeru Službe sigurnosti Varaždinskog korpusa koja je imala informacije da se Srbi na području grada Pakraca i okolnih sela naoružavaju. Vodstvo Srbije na čelu s Miloševićem nije reagiralo na proces naoružavanja lokalnih Srba te je svojom šutnjom odobravalo pobunu.²³³ Sve ovo pokazuje da je JNA bila ta koja je na noge podigla pobunjene Srbe te da ih je tajnim putem uveliko naoružavala za nadolazeće sukobe.²³⁴

U Kninu je 4. siječnja 1991. osnovana tzv. „Martićeva milicija“. Dva dana poslije, 6. siječnja 1991., na prilazima Kninu aktivirane su naoružane straže te postavljene barikade. Na području oko grada Gospića 8. i 9. siječnja 1991. također su postavljene barikade koje su čuvali naoružani lokalni Srbi. U događajima oko grada Gospića ranjen je jedan Hrvat, zbog čega su izbili prosvjedi od strane lokalnog hrvatskog stanovništva.²³⁵ Naredbom koju je donijelo Predsjedništvo SFRJ stvorena je slika da je za napad na Krajinu spremno nekoliko tisuća naoružanih Hrvata. Iz tog razloga je 12. siječnja 1991. Radio Knin nekoliko puta emitirao vijest da se oko grada Knina nalaze jake snage MUP-a Hrvatske te da je grad pod blokadom, što je izazvalo reakciju pričuvnog sastava milicije koji je morao obraniti grad.²³⁶ Državni vrh RH optužio je Predsjedništvo SFRJ i JNA da je naredba Predsjedništva SFRJ samo korak do vojnog udara i gušenja demokracije na području Hrvatske. Optužba je imala smisla jer je uočeno kretanje u garnizonima JNA blizu Hrvatske granice, što jasno pokazuje da je JNA bila spremna reagirati.²³⁷ JNA je 23. siječnja 1991. izjavila da će, ukoliko se na teritoriju RH ne raspuste mobilizirani sastavi, ona sama provesti naredbu Predsjedništva SFRJ. Naravno, Vlada RH održala je sjednicu odmah idući dan, 24. siječnja 1991., na kojoj je odlučeno da se od JNA zatraži povlačenje priopćenja te je odlučeno da MUP nastavi sa oduzimanjem oružja neovlaštenim osobama, što se pogotovo odnosilo na područja zahvaćenim srpskim pobunama.²³⁸ Vrhovništvo JNA nastavila je sa zahtjevima da RH preda svo oružje „ilegalno

²³¹ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 47.

²³² Isto, 47.

²³³ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 475-476.

²³⁴ D. MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, 283.

²³⁵ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 476.

²³⁶ Isto, 477.

²³⁷ Isto, 478.

²³⁸ Isto, 480.

naoružanih sastava“. Istu stvar na terenu su provodili pobunjeni Srbi i Miloševićevi istomišljenici. Mobilizirani Srbi i pričuvni policajci su u Pakracu 28. veljače 1991. šesnaestorici hrvatskih policajaca i četiri srpska policajca neistomišljenika oduzeli oružje.²³⁹ Ujutro 2. ožujka 1991. u Pakrac je došla hrvatska policija te zauzela zgradu Policijske stanice. Nakon sukoba ubrzo je na teren izašla interventna postrojba JNA. Navečer 2. ožujka 1991. dolazi do sukoba pripadnika JNA i hrvatske policije.²⁴⁰ Zbog nastalog incidenta, u noći sa 2. na 3. ožujka 1991. održana je sjednica Predsjedništva SFRJ na kojoj je zaključeno da se postupno treba uvesti stanje kakvo je bilo prije sukoba. Dan poslije, 4. ožujka 1991. stanje u Pakracu se stabiliziralo te je u stanicu vraćen dio nezakonito podijeljenog oružja.²⁴¹

Nakon neuspjeha u Pakracu, pobunjeni Srbi su izazvali novi sukob na Plitvicama. Oko 70 pripadnika Martićeve milicije stiglo je na Plitvice 28. ožujka 1991. Hrvatsko vodstvo pokušalo je 30. ožujka 1991. na miran način riješiti situaciju, no to im nije uspjelo. Idući dan na Plitvice dolaze specijalne snage hrvatske policije koje su Plitvice stavile pod nadzor. U akciji je ranjeno osam policajaca, a poginuo je Josip Jović, prva hrvatska žrtva rata. Uhićeno je 18 pobunjenika, među kojima su bili Goran Hadžić i Borivoj Savić, članovi istočnoslavenskog SDS-a.²⁴² JNA je reagirala 31. ožujka 1991. uspostavivši tzv. „tampon zonu“ između sukobljenih strana. Reakcija hrvatske policije bio je jasan dokaz da vrhovništvo RH nije htjelo mirno promatrati širenje SAO Krajine.²⁴³ Početkom travnja 1991. JNA je zatvorila sve ceste i prilaze koje su vodile u područja pobune na prostoru sjeverne Dalmacije i Like. Na taj način kninsko područje gotovo je odsječeno te je onemogućeno djelovanje MUP-a RH na tom području. Ujutro 1. travnja bačena je bomba na kuću građanina hrvatske nacionalnosti, što je bio početak oružanih sukoba na tom području. Sličnih sukoba bilo je i na području Vukovara, Vinkovaca i Benkovca. U noći s 9. na 10. travnja 1991. u mjestu Dalj u istočnoj Slavoniji napadnuta je Policijska stanica, a 20. travnja 1991. pucano je na policijsku ophodnju kod Vukovara.²⁴⁴

²³⁹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 486.

²⁴⁰ Isto, 486.

²⁴¹ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 54.

²⁴² D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 490.

²⁴³ Isto, 490.

²⁴⁴ Isto, 491.

18. Obrana Hrvatske od svibnja do kraja 1991.

Nakon sukoba na Plitvicama srpska propaganda pojačala je pritisak na RH. Agresivni istupi srpskih političara doveli su do velikog krvoprolića u Borovu Selu kraj Vukovara 2. svibnja 1991. godine.²⁴⁵ Noć prije napadnuta je ophodnja vukovarske policije te su zarobljena dva hrvatska policajca od strane domaćih Srba. Policajci su pretučeni te prebačeni preko Dunava i predani srpskoj policiji u Novom Sadu.²⁴⁶ Vukovarska policija nije znala za to te je 2. svibnja 1991. u prijepodnevnim satima krenula u Borovo Selo osloboditi zatočene policajce. Upali su u zasjedu srpskih terorista (četnički dobrovoljci i z Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja) te lokalnih Srba kojima je zapovijedao Vukašin Šoškoćanin. Iz zasjede su ubili 12, a ranili 21 hrvatskog policajca.²⁴⁷ Poginulih i stradalih bilo je i na srpskoj strani. Sukob je prestao dolaskom JNA iz Osijeka koja je upostavila „tampon zonu“ te omogućila izvlačenje pripadnika MUP-a.²⁴⁸ Dva zarobljena hrvatska policajca predani su hrvatskoj policiji navečer 2. svibnja 1991. na mostu kod Bogojeva.²⁴⁹ U narednim danima sukoba je bilo sve više. Napeto je bilo i u sjevernoj Dalmaciji, tj. u Benkovcu i Obrovcu, ali i u Slavoniji, točnije u Slavonskom Brodu. U stanju kakvo je vladalo na području istočne Slavonije, JNA je iz Vojvodine uvela dva mehanizirana bataljuna na područje Vukovara i Vinkovaca.²⁵⁰ Na sjednici Predsjedništva SFRJ 8.-9- svibnja. 1991. hrvatsko vodstvo moralo je prihvatiti odluku o raspoređivanju snaga JNA u kriznim područjima na teritoriju Hrvatske.²⁵¹

Zbog događaja u Pakracu i na Plitvicama donesena je odluka o osnivanju vojno policijskih postrojbi pod nazivom Zbor narodne garde (dalje: ZNG).²⁵² Formalnu Odluku o ustrojstvu i broju pripadnika ZNG-a donio je dr. Franjo Tuđman 5. svibnja 1991. godine.²⁵³ Do kraja svibnja 1991. ustrojene su četiri brigade ZNG-a, a još dvije su trebale biti ustrojene.²⁵⁴ Na

²⁴⁵ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 65.

²⁴⁶ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 498-499.

²⁴⁷ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 65.

²⁴⁸ D. MARIJAN, *Obrana i pad Vukovara*, 61.

²⁴⁹ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 499.

²⁵⁰ Isto, 501.

²⁵¹ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 67.

²⁵² Isto, 72.

²⁵³ M. ŠPEGELJ, *Sjećanje vojnika*, 213.

²⁵⁴ Isto, 213.

stadionu NK Zagreb u Kranjčevićevoj ulici u Zagrebu 28. svibnja 1991. održana je smotra svih postrojbi ZNG-a.²⁵⁵

Rezultati referenduma 19. svibnja 1991. doveli su do toga da je Sabor RH 25. lipnja 1991. donio odluku o uspostavi suverene i samostalne RH.²⁵⁶ Dan poslije, dogodio se napad srpskih pobunjenika na policijsku stanicu u Glini. Dio hrvatskih policajaca bio je zarobljen sve do dolaska jačih hrvatskih snaga kada su policajci oslobođeni. U Osijeku je 27. lipnja 1991. kolona tenkova koja je išla za Vinkovce pregazila nekoliko osobnih vozila, dok se iz jedne gradske vojarne pucalo po prosvjednicima te je ranjeno 17 ljudi.²⁵⁷ Prvo djelovanje neke od brigadi ZNG-a dogodilo se 2. srpnja 1991. na Mostu mladosti u Zagrebu kada se htjelo spriječiti intervenciju postrojbe JNA prema Sloveniji.²⁵⁸ Jake mehanizirane snage JNA su 2. i 3. srpnja 1991. iz Srbije došle na granice Hrvatske što je dodatno pogoršalo stanje u istočnoj Hrvatskoj.²⁵⁹ Bio je to jasan čin okupiranja hrvatskog teritorija. Nakon dolaska JNA na granice, pobunjeni Srbi pojačali su svoja djelovanja u istočnoj Slavoniji i Srijemu. Selo Čelije pokraj Vukovara spaljeno je do temelja, a uporišta pobunjenih Srba u Mirkovcima kraj Vinkovaca i u Tenji kraj Osijeka nisu uništena.²⁶⁰ Jedan od rijetkih uspjeha na tom području bila je uspješna obrana Borova Naselja, koje je napadnuto iz Borova Sela.²⁶¹ Od sredine srpnja, a naročito u kolovozu 1991. pritisak pobunjenih Srba, srpskih paravojnih formacija i JNA postao je neizdrživ. Nakon što su zaueli sela oko Dunava, pojačali srpska uporišta oko Vukovara i Osijeka, JNA je uz pomoć pobunjenih lokalnih Srba zauzela Baranju te započela sustavan i konsantan napad na grad Vukovar. U Lici su pobunjeni Srbi uz pomoć JNA krajem kolovoza napali grad Gospić. U isto vrijeme u sjevernoj Dalmaciji zauzeta su sela Kijevo i Kruševo. Hrvatske snage uspjele su obraniti Gospić te na taj način su spriječile presijecanje Hrvatske na dva dijela kod Karlobaga.²⁶²

Vrhovništvo RH donijelo je zapovijed o blokadi vojnih objekata pod kontrolom JNA na teritoriju RH. Prve uspjehe hrvatske snage zabilježile su vrlo brzo su neki vojni objekti bili slabo branjeni. Većina vojnih objekata stavljeno je pod kontrolu u rujnu 1991. te nekoliko njih u listopadu 1991. godine.²⁶³ Ratno zrakoplovstvo JNA je 7. listopada 1991. raketiralo Banske

²⁵⁵ A. NAZOR, *Počeci suvremene hrvatske države*, 74.

²⁵⁶ Isto, 80.

²⁵⁷ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 503.

²⁵⁸ Isto, 505.

²⁵⁹ D. MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, 264.

²⁶⁰ D. MARIJAN, *Bitka za Vukovar*, 78-80.

²⁶¹ S. MESIĆ, *Kako smo srušili Jugoslaviju*, 88-92.

²⁶² D. MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, 273-278.

²⁶³ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 510.

Dvore. Bio je to pokušaj atentata na dr. Franju Tuđmana, Stjepana Mesića i Antu Markovića. Smrtno su stradale dvije osobe te je nanesena velika materijalna šteta.²⁶⁴

Vukovar je 1. listopada 1991. odsječen od Vinkovaca. Nakon krvavih borbi za grad, Vukovar je pao 19. studenog 1991. godine.²⁶⁵ JNA je pad Vukovara iskoristila za zauzimanje sela južno od Osijeka, Ernestinovo, Laslovo, Divoš i Stari Seleš. Osvajanjem tih sela JNA je pod veliki pritisak stavila obranu Osijeka. Do kraja 1991. JNA je uspjela osvojiti Tenjski Antunovac i Novu Tenju te Paulin Dvor, čime je njezin osvajački pohod okončan.²⁶⁶

U zapadnoj Slavoniji žešće borbe vodile su se od kolovoza 1991. godine. Banjalučki korpus JNA napadao je na pravcima prema Okučanima, Novskoj, Pakracu, Lipiku i Novoj Gradiški. Do sredine listopada hrvatske snage zaustavile su napade te od sredine studenoga do 9. prosinca 1991. oslobodile sela Lovsku, Brezovicu, Popovac, Korita, Jagmu, Donju i Gornju Subocku i Gornje Kričke čime su olakšale položaj hrvatskih snaga oko Pakraca i Lipika.²⁶⁷

Na području Korduna i Banovine JNA je imala dosta uspjeha. Obrana Hrvatske Kostajnice predala se 13. rujna 1991., dan poslije palo je i Topusko, dok je Petrinja zauzeta 21. rujna 1991. godine. Krajem rujna JNA je izbila na obalu rijeke Kupe. Do kraja rujna hrvatske su snage deblokirale prometnicu Otočac – Žuta Lokva, a 13. prosinca oslobođen je Glibodol na pravcu prema Plaškom.²⁶⁸ Snage JNA prešle su u obrambeni položaj na crtu ispred Metka.

U sjevernoj Dalmaciji JNA je 14. rujna 1991. zauzela Maslenički most te prometno presjekla Hrvatsku na dva dijela. JNA je 18. rujna 1991. zauzela Drniš, ali je 20. rujna 1991. doživjela poraz na području Pakova Sela zbog čega nije poduzimala vojne operacije na području grada Drniša. Početkom listopada JNA se usredotočila na grad Zadar. JNA je 5. listopada 1991. uspjela izbiti na rubne dijelove Zadra. Dva dana poslije potpisano je primirje te većih borbi nije bilo sve do 19. studenog 1991. kada su snage JNA napale Škabrnju i Nadin. JNA se povukla iz Šibenika, a 31. prosinca 1991. i 1. siječnja 1992. osvojila je Novigrad te sela Pridragu, Podgradinu i Paljuv.²⁶⁹

Jug Hrvatske JNA je napala 1. listopada 1991. godine. Padom sela Slano, JNA je 4. listopada 1991. odsjekla Dubrovnik od ostatka Hrvatske. Cavtat je osvojen 15. listopada 1991.,

²⁶⁴ Z. RADELIĆ, D. MARIJAN, N. BARIĆ, A. BING, D. ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 126-129.

²⁶⁵ Isto, 126-129.

²⁶⁶ Isto, 126-129.

²⁶⁷ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Radanje države*, 513-514.

²⁶⁸ Isto, 515.

²⁶⁹ Isto, 515.

a 24. studenog 1991. osvojeno je selo Čepikuće te je nakon toga JNA uspostavila nadzor nad Hercegovinom do rijeke Neretve. Napad na Dubrovnik JNA je izvršila 6. prosinca 1991. te je doživjela vojni poraz, ali i svjetske kritike zbog napada čime se pokazalo da JNA ratuje za teritorij, a ne za deblokadu vojarni JNA.²⁷⁰

Sredinom listopada 1991. kopnene snage JNA svuda su uglavnom zaustavljene. JNA je polovično provela svoj početni plan te je stvorena tzv. pat – pozicija koja nije išla na ruku velikosrpskim idejama. Sporazumom od 23. studenog 1991. dogovoreno je izvlačenje JNA iz blokiranih vojnih objekata, što je završeno krajem 1991. godine. Ubrzo nakon toga, u Sarajevu je 3. siječnja 1992. potpisano primirje. U ožujku 1992. započele su oslobodilačke akcije hrvatskih snaga, koje su trajale sve do 1995. i kraja rata.²⁷¹

19. Zaključak

Nakon smrti Josipa Broza Tita 1980., stanje u SFRJ naglo se počelo mijenjati. Želja saveznih republika za osamostaljenjem i izlaskom iz SFRJ bila je jača nego želja za održanjem Jugoslavije na životu. Uz gospodarsku krizu koja je vladala tih godina, dolazak na vlast novih političkih struja, uspon Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana bili su jedni od ključnih trenutaka koji su ubrzali raspad SFRJ. Političke težnje Slobodana Miloševića, njegova želja za stvaranjem centralističke Jugoslavije i stvaranje „Velike Srbije“ te *Memorandum SANU* bili su dovoljan poticaj za reakciju hrvatske vlasti. SKS i Slobodan Milošević su putem tzv. „mitinga istine“ stjecali istomišljenike na teritoriju RH. Svrstavanjem do tada „neutralne“ JNA na stranu Srbije započelo je još teže razdoblje za RH. Donošenjem *Ustava* 22. prosinca 1990. vrhovništvo RH riskiralo je mogući državni udar za koji je JNA itekako bila spremna. Pobune Srba u Hrvatskoj bile su sve češće, a sukobi sa hrvatskom policijom sve veći. Prvi veći sukob dogodio se u Pakracu 1. ožujka 1991. kada je napadnuta Policijska stanica. Hrvatske snage uspjele su odbiti srpske pobunjenike, no dolaskom JNA stvorila se „tampon zona“ koja je uveliko pomogla

²⁷⁰ D. MARIJAN, *Hrvatska 1989.-1992. ; Rađanje države*, 516.

²⁷¹ D. MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, 318-323.

pobunjenim Srbima. Na Plitvicama je u sukobu pobunjenih Srba i hrvatskih snaga 31. ožujka 1991. smrtno stradao Josip Jović, prva hrvatska žrtva rata. U zasjedi u Borovu Selu 2. svibnja iste godine smrtno je stradalo 12 hrvatskih policajca te je nekoliko njih ranjeno. Početkom srpnja 1991. započele su veće akcije JNA uz pomoć lokalnih pobunjenih Srba na teritoriju istočne i zapadne Slavonije, Banovine, Korduna i sjeverne Dalmacije. Sukob je prerastao u otvoreni rat u kojem je JNA zauzela 1/3 hrvatskog teritorija. U ožujku 1992. godine započele su konkretnije operacije hrvatskih snaga kojima su oslobađale zauzeti teritorij te su trajale sve do 1995. i kraja rata na teritoriju RH.

Literatura

- BARIĆ, Nikica**, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- BILANDŽIĆ, Dušan**, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
- BILANDŽIĆ, Dušan**, *Jugoslavija poslije Tita (1980-1985)*, Globus, Zagreb, 1986.
- BILANDŽIĆ, Dušan**, *Propast Jugoslavije i stvaranje moderne Hrvatske*, AGM, Zagreb, 2001.
- DIZDAREVIĆ, Raif**, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, Svjetlost, Sarajevo, 2000.
- GARDE, Paul**, *Život i smrt Jugoslavije*, Ceres, Zagreb, 1996.
- GOLDSTEIN, Ivo**, *Hrvatska povijest*, Jutarnji list, Zagreb, 2008.
- HUDELIST, Darko**, *Tuđman: Biografija*, Profil international, Zagreb, 2004.
- KASAPOVIĆ, Mirjana**, *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske*, „Alinea“, Zagreb, 1993.
- KRISTE, Petar**, *Sjene nad slobodom*, Golden marketing, Zagreb, 2001.
- MAMULA, Branko**, *Slučaj Jugoslavija*, CID, Crna Gora, 2000.
- MARIJAN, Davor**, *Bitka za Vukovar*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb – Slavonski Brod, 2004.
- MARIJAN, Davor**, *Hrvatska 1989.-1992.: Rađanje države*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017.
- MARIJAN, Davor**, *Obrana i pad Vukovara*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013.
- MARIJAN, Davor**, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.
- MARIJAN, Davor**, *Smrt oklopne brigade, Prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1990.-1992.*, Naklada Zoro, Zagreb – Sarajevo, 2002.
- MESIĆ, Stipe**, *Kako smo srušili Jugoslaviju*, Globus, Zagreb, 1992.

NAZOR, Ante, *Počeci suvremene hrvatske države (kronologija procesa osamostaljenja Republike Hrvatske: od Memoranduma SANU 1986. do proglašenja neovisnosti 8. listopada 1991.)*, Hrvatski memorijalno – dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007.

PAVLOVIĆ, Dušan, *Akteri i modeli: Ogledi o politici u Srbiji pod Miloševićem*, Samizdat B92, Beograd, 2001.

RADELIĆ, Zdenko, MARIJAN, Davor, BARIĆ, Nikica, BING, Albert, ŽIVIĆ, Dražen, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006.

RADIĆ, Radmila, „*Crkva i srpsko pitanje*“, *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, 1996.

SIROTKOVIĆ, Jakov, *Hrvatsko gospodarstvo: privredna kretanja i ekonomska politika*, Golden marketing, Zagreb, 1996.

ŠPEGELJ, Martin, *Sjećanje vojnika*, Znanje, Zagreb, 2001.

ŠUVAR, Stipe, *Nezavršeni mandat I-II*, Globus, Zagreb, 1989.

VIRO, Dušan, *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, Profil, Zagreb, 2007.